

KOSTEL SV. BARTOLOMĚJE V BYLANECH, JEHO CHÓROVÁ VĚŽ A HŘBITOVNÍ AREÁL

Karel Kibic ml.
Vladimír Jakub Mrvík

Předkládaný text shrnuje nová zjištění z archivního průzkumu a průzkumu stavby samé. V jádru gotický kostel s pravoúhlým presbytářem, jaké se v regionu stavěly ve 2. polovině 13. století, byl přestavěn a rozšířen k západu v letech 1769–1771. V pozdně barokní podobě pak zůstal až na dílčí úpravy (sakristie a schodiště) zachován podnes. Zájem vyvolává především věž nad pravoúhlým chórem (presbytářem). Chórové věže jsou v Čechách výjimečné a jak prokázaly předchozí výzkumy, téměř vždy jsou v regionu vázané na činnost cisterciáckého kláštera v Sedlci u Kutné Hory. Bylany však do jeho sféry nespádají. Chórová věž v Bylanech není středověká, ale její zvonová stolice i stavební detaily dosvědčovaly, že její výstavba předcházela pozdní barokní přestavbě kostela. Stromy pro výrobu trámů zvonové stolice byly podle dendrochronologické analýzy skáceny na přelomu let 1558/1559. Z té doby tedy pochází celá nástavba věže nad presbytářem kostela. Věž byla přístupná přes podkroví lodi, její 1. patro pod zvonovou stolicí bylo zřejmě neosvětlené. V této úrovni, nad klenbou presbytáře, je zachované starší zdivo. Bylo omítané, v severovýchodním koutě mělo pod omítkou ještě hliněnou omazávku s příměsí slámy. To naznačuje, že nad presbytářem již před výstavbou dnešní věže býval prostor charakteru patra, který snad byl uvažován, mimo jiné, pro uskladnění zemědělských produktů. Tedy, že dochované věži předcházela věž starší. Archivní prameny z té doby ukazují značnou péči, kterou kostelu věnovala rodina zdejších dědičných rychtářů, od konce 16. století vladýků Trojanů z Bylan (a Rossfeldu), kteří sídlili na tvrzi ve dvoře pod kostelem. Roku 1630 jsou mezi výbavou kostela zmiňovány dva, resp. tři zvony. Asi z té doby může pocházet i jádro dnešní márnice u brány na severovýchodní straně hřbitova, na jejíž fasádě historická fotografie dokumentuje omítku s rytým a malovaným nárožním kvádrováním, rámcově datovatelnou do 16.–17. století.

Klíčová slova: středověké venkovské kostely – středověká venkovská sakrální architektura – památky Český Brod a okolí – chórové věže

St Bartholomew's Church in Bylany, with the Choir Tower and Cemetery

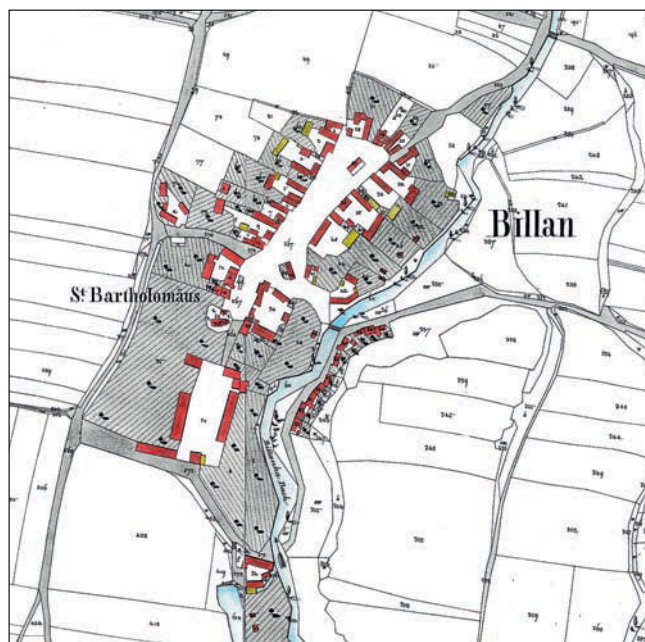
The article summarises new findings from the archival survey and research of St Bartholomew's Church and the cemetery that surrounds it. The originally Gothic church with a rectangular presbytery, the type that was being built in the region in the second half of the 13th century, was rebuilt and extended to the west during 1769–1771. Its Late Baroque form has remained except for partial modifications (the sacristy and staircase). The tower above the rectangular choir (presbytery) is of special interest. Choir towers are rare in Bohemia, and as substantiated by previous research, they are almost always linked to the activities of the Cistercian Monastery at Sedlec near Kutná Hora in the region.

Keywords: medieval provincial churches – medieval vernacular sacral architecture – monuments in Český Brod and its vicinity – choir towers

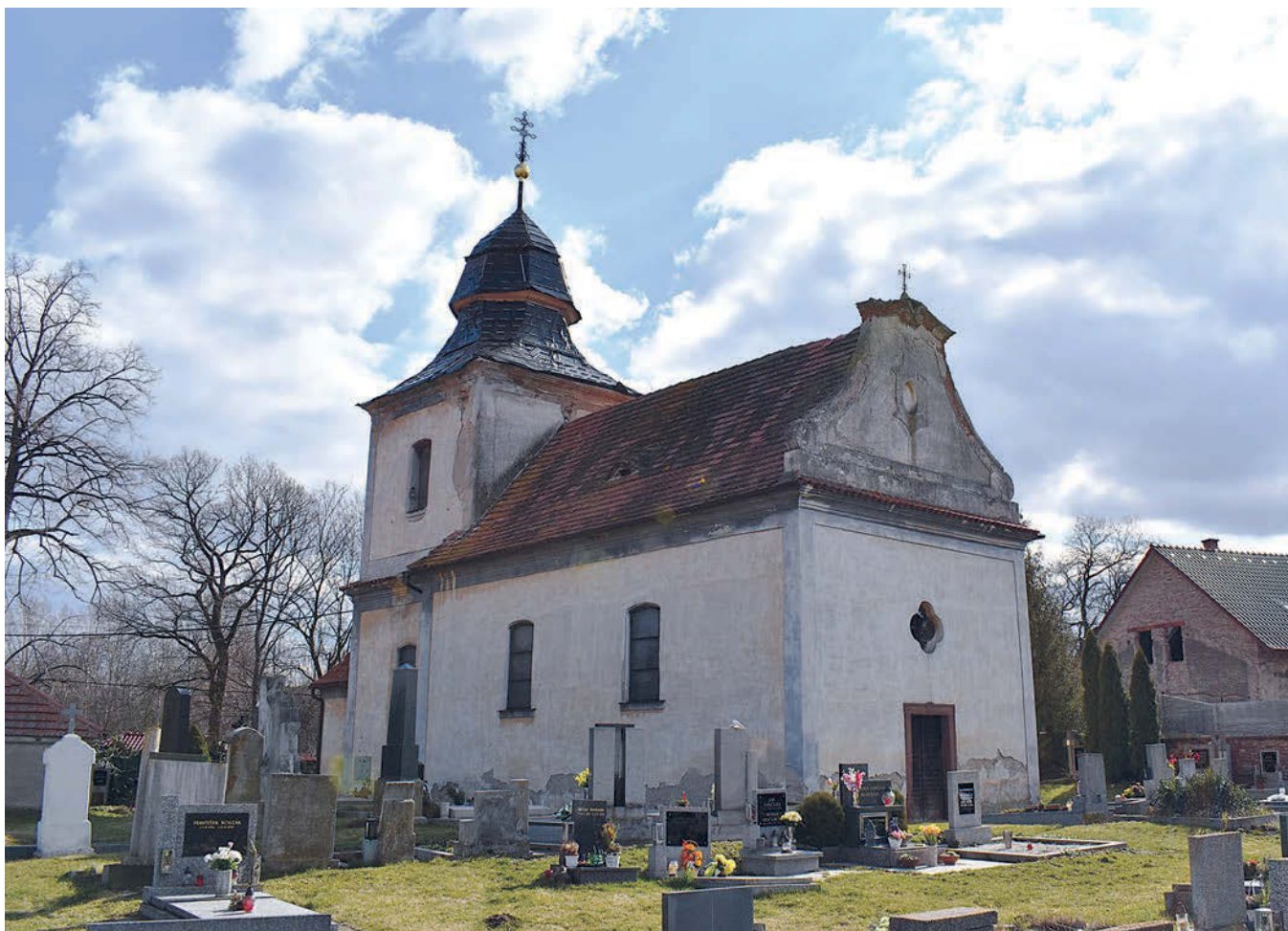
<https://doi.org/10.56112/psc.2024.1.02>

Kostel sv. Bartoloměje v Bylanech, situovaných 4 km východně od Českého Brodu, na první pohled neupoutá přílišnou pozornost. V soupise památek je označen jako pozdně barokní novostavba z roku 1769 a jeho popisu je věnováno jen pár řádek, z nichž část náleží popisu mobiliáře (nevyhnula se chybám).¹⁾ Také v Památkovém katalogu NPU se dočteme, že kostel je barokní novostavbou z roku 1770,²⁾ ač jednoduchý půdorys stavby s pravoúhlým presbytářem (chórem) vcelku bezpečně poukazuje na středověký, resp. raně gotický původ. Již to je důvod se kostelem podrobněji zabývat. Péčí Podlipanského muzea v Českém Brodě byla shromážděna řada historických fotografií, dokumentujících např. gotický portál na severní straně lodi odhalený při opravě fasád v 80. letech 20. století. V roce 2023 byla do sbírek Podlipanského muzea získána pozůstalost místního badatele a písmáka Vojtěcha Kopeckého (1904–1988). Mezi mnohými unikátními fotografiemi byla objevena i fotografie márnice během její opravy v roce 1967, odhalující ryté a malované nárožní kvádrování, odpovídající rámcově architektuře 17. století. To nás vede podívat se podrobněji i na tuto nenápadnou stavbu.

Pozornost určitě zaujme nepříliš obvyklé hmotové řešení kostela. Nad pravoúhlým presbytářem stojí rozložitá věž s barokní mansardovou bání. Tzv. chórové věže jsou v Čechách výjimečné. V odborné literatuře byla chórovým věžím, zejména

Obr. 1: Bylany (okres Kolín) na císařském otisku plánu stabilního katastru z roku 1841 (originál uložen v Ústředním archivu zeměměřictví a katastru ČÚZK Praha).

Obr. 2: Bylany, kostel sv. Bartoloměje, pohled od severozápadu (foto V. J. Mrvík, 2020).

středověkým, už věnována určitá pozornost a bylo prokázáno, že valná část souvisí s činností cisterciáckých klášterů jednak ve Waldsassen, jednak v Sedlci u Kutné Hory.³⁾ Chórové věže na panství sedleckých cisterciáků byly pak podrobněji zkoumány v rámci průzkumu středověké venkovské sakrální architektury na Kutnohorsku.⁴⁾ Věž kostela v Bylanech náleží k několika chórovým věžím mimo sféru zmíněných cisterciáckých panství. Při průzkumu chórových věží byla zaregistrována a označena jako barokní nástavba nad gotickým presbytářem.⁵⁾

Horní část věže zjevně není gotická, ale již na základě vizuálního průzkumu interiéru – pohledu na zdivo věže, její zvonořovou stolicí – bylo možné s velkou mírou jistoty tvrdit, že předcházela pozdně barokní přestavbě kostela kolem roku 1770. Mohlo se předpokládat, že je současná se zachovaným zvonekem (1673) nebo s ještě starším zvonekem, který zde býval (1651). Z toho důvodu byla zadána dendrochronologická analýza dřevěných konstrukcí objektu. Její výsledek překvapil a konstrukce věže posunul ještě hlouběji do historie (1558/1559d).⁶⁾

Kostel se hřbitovem v Bylanech je situován na nevýrazně vyvýšenině nad levým (západním) břehem potoka Bylanka. Jižně od kostela se nachází hospodářský dvůr středověkého původu s někdejší tvrzí, severně přibližně obdélná náves. Poměrně pravidelná náves uzavřená na jihu kostelem a dvorem svědčí o vrcholně středověkém vysazení. Hřbitov má nepravidelný půdorys, na východě je jeho obvod zhruba půlkruhový, na západě evidentně dodatečně rozšířený do přibližně pravoúhlého tvaru. Márnice s valbovou střechou stojí na severovýchodní straně hřbitova u vstupní brány.

Dosavadní poznatky o dějinách obce, historie kostela podle archivních pramenů

Pravěk osídlení obce již od mladší doby kamenné dokládají bohatá archeologická naleziště. Podle nálezů z let 1895–1897 byla nazvána do té doby neodlišená pravěká kultura ze starší doby železné jako kultura bylanská (7.–6. století př. Kr.). Bylo zde vykopáno více než padesát hrobů, a to žárových i kostrových. Znakem této kultury jsou bohaté nálezy v tzv. knížecích hrobech, které obsahují vozy nebo alespoň koňské postroje.⁷⁾

Ves se v písemných pramenech prvně uvádí roku 1295 („in provincia Curimensi villam dictam Bylany“) v listině, kterou král Václav II. potvrzuje dřívější donaci svého otce Přemysla Otakara II. († 1278) pražským biskupům, mj. i zmíněné vsi.⁸⁾ Název obce Bylany odvozuje svůj původ od označení místa, kde obecně rostlo velké množství rostlin – poloha obce na úrodné půdě nabídl totiž lidem pěstování „býlí“.⁹⁾

První zmínka o plebánii v Bylanech pochází z roku 1364, kdy celá ves patřila pražským arcibiskupům a spravoval ji arcibiskupský rychtář z tvrze v nedalekém arcibiskupově městě Český Brod.¹⁰⁾ Ves ležela přímo na důležité Trstenické stezce vedoucí z Prahy, resp. Norimberka přes Kolín dále na Moravu a do Uher.¹¹⁾ I to jistě ovlivňovalo starobylost a význam osídlení.

V předhusitském období byl kostel v Bylanech farní a náležel do kouřimského děkanátu. V letech 1367, 1384, 1385, 1405 platil papežský pololetní desátek 15 grošů, což u venkovských farností představovalo nižší průměr, roku 1399 roční desátek 30 grošů.¹²⁾ Z předhusitských farářů v Bylanech jich známe jménem pět: Florián (–1364); Jan, původně farář v Mokropsch

(–1373); Jan, původně kaplan na Pražském hradě (–1375); Petr, původně farář v Sánech (–1408). Posledním známým bylanským farářem byl do roku 1420 Mikuláš, který původně zastával funkci oltářníka u oltáře Panny Marie v Českém Brodě.¹³⁾

Celé arcibiskupské panství bylo za husitských válek sekularizováno. Roku 1436 císař Zikmund daroval Bylany Bedřichovi z Bítova, který je později postoupil Jeníkovi z Mečkova a jeho synu Vilémovi.¹⁴⁾ Od nich koupil ves roku 1454 Zdeněk Kostka z Postupic, který roku 1517 Bylany prodal Slavatům z Chlumu a Košumberka.¹⁵⁾ Tím byla obec připojena k černokosteleckému panství, kam administrativně náležela až do zrušení patrimoniální soustavy roku 1850.

Diviš Slavata z Chlumu se aktivně zúčastnil protihabsburského odboje v letech 1546–1547, za což mu černokostelecké panství bylo Ferdinandem I. zkonfiskováno. Protože však černokostelecké panství hospodářsky zaostávalo, již roku 1558 ho panovník odprodal Jaroslavovi I. Smiřickému ze Smiřic.¹⁶⁾

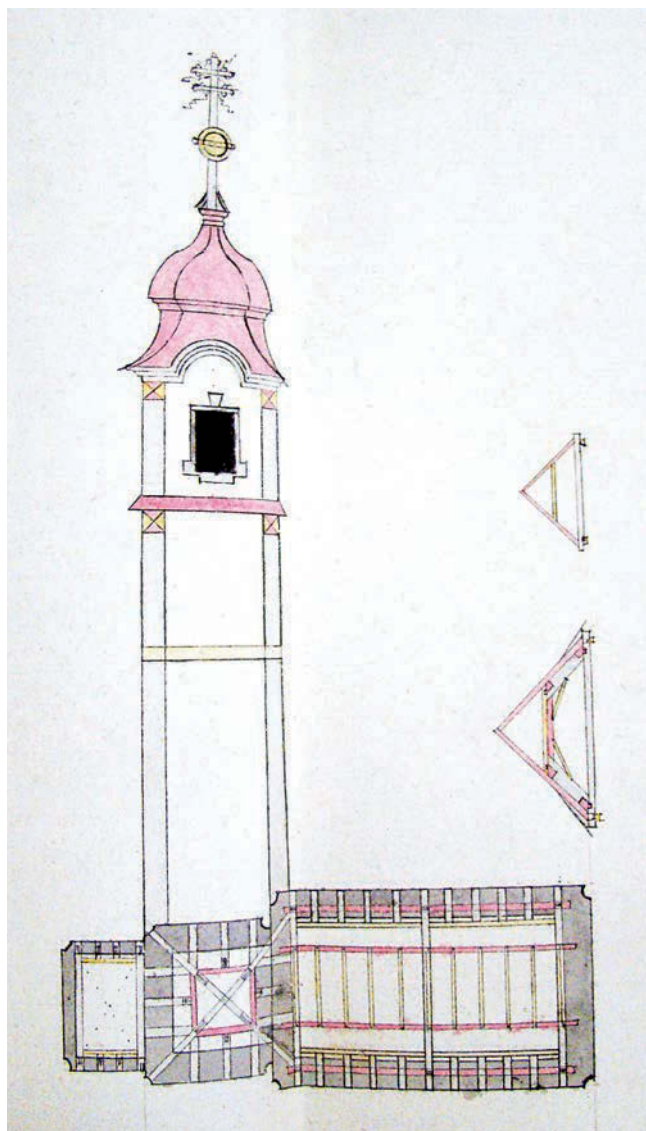
Výraznou lokální elitou byla v 16. století rodina bylanských dědičných rychtářů a později vladýků Trojanů, sídlících na zdejšímu statku a později i goticko-renesanční tvrzi v areálu dvora čp. 15, majícího kořeny už jako nápravnický statek pražských arcibiskupů ve 14. století.¹⁷⁾ Prvním jejich předkem zde byl bylanský rychtář Trojan, který je v Bylanech poprvé doložen v roce 1545,¹⁸⁾ a po něm jeho syn, bylanský rychtář Pavel Trojan.¹⁹⁾ Pavel tehdy vlastnil kromě tohoto dvora ve vsi 2¼ lánu

Obr. 3: Bylany, kostel sv. Bartoloměje, pohled od jihovýchodu. Stav po provedené opravě fasády, září 1987 (foto P. Vácha, fotoarchiv NPÚ ÚOP SČ v Praze).

Obr. 4: Bylany, kostel sv. Bartoloměje, gotický portál odkrytý na severní straně lodi při opravě roku 1982. Portál se nacházel pod východnějším oknem, viz vyznačení v půdorysu (obr. 7). Podle snímku měl patrně jednoduchou profilaci, snad jen s okosenou hranou (Podlipanské muzeum v Českém Brodě, podsběrka fotografií).

Obr. 5: Bylany, kostel sv. Bartoloměje na stavebním plánu z roku 1769. Na plánu zaujme převýšení věže, jde však spíš o ledabylost zákresu. Projmutá nároží neodpovídají reálnému stavu. Zaujme motiv malovaných psaníček v místě hlavic pilastrů (SOA Praha, o. c. v pozn. 50).

polí (cca 41,5 ha), 1 lán svobodný (cca 18,5 ha), krčmu, masné krámy a poustku.²⁰⁾ Postupně ovšem k tomuto ještě jeho rodina přikoupila i tři okolní mlýny,²¹⁾ olejnou a kolárnu, čímž v podstatě získala absolutní monopol na veškerou výrobní činnost a patrně i na úrokové podnikání ve vsi. Tři jeho synové vstoupili do panských služeb majitelů Bylan, Smiřických ze Smiřic, a syn Samuel Trojan (* ~1560 – † 1620) zastával dokonce v letech 1599–1620 funkci hejtmana celého černokosteleckého panství. Společně se svými čtyřmi bratry byl roku 1604 povýšen Rudolfem II. do šlechtického stavu s predikátem z Bylan a Rossfeldu.²²⁾ Jeho rodina sehrála v dějinách bylanského kostela významnou roli.

Samuel Trojan byl úspěšným hospodářem a své příjmy z vrchnostenské služby i zemědělského podnikání investoval do expanze nemovitého majetku v Bylanech i do osobní reprezentace a donátorské činnosti. On i jeho potomci velmi štědrě finančně podporovali místní kostel sv. Bartoloměje. Zato jim bylo umožněno pohřbívat své členy přímo uvnitř kostela. Za přibližně 150 let jejich působení bylo pod podlahou kostelní lodi pohřbeno více jak dvacet příslušníků této rodiny²³⁾ (tři z pěti

Obr. 6: Bylany, kostel sv. Bartoloměje na fotografii z doby před rokem 1904 (Podlipanské muzeum v Českém Brodě, Pozůstalost Vojtěch Kopecký).

náhrobních kamenů byly na konci 19. století vyjmuty z podlahy a přemístěny na jižní vnější stranu kostela).²⁴⁾ Asi nejvýrazněji podporovala kostel Samuelova vnučka Kateřina Zuzana Šofmanová z Ještětic (viz níže).

První konkrétní zprávy o podobě, mobiliáři a využití kostela sv. Bartoloměje máme až ze 17. století. Už v předběllohorském období byl kostel filiálním k farnosti ve Lstiboři, nicméně farníci z Bylan neodváděli žádný obilní desátek.²⁵⁾ Během třicetileté války se v kostele zcela přestaly sloužit mše svaté (informace k roku 1630).²⁶⁾ K obnově kostela a jeho liturgického provozu znovu došlo až roku 1655, kdy na svátek sv. Řehoře Velikého (13. března) posvětil tehdejší světící pražský biskup Josef de Corti zdejší (jediný) oltář a vložil do něj ostatky sv. Maxima a sv. Kandidy;²⁷⁾ jedná se dokonce o jeho nejstarší doložený úkon v pražské arcidiecézi. Podle zprávy z roku 1669 spadaly Lstibořský a bylanský kostel pod správu černokosteleckého děkana, který v Bylanech sloužil jednu až dvě mše ročně (poutní), za což dostával fixní odměnu po 1 zlatém 45 krejcarů.²⁸⁾ Teprve po přiřazení Bylan pod Vitice²⁹⁾ a Plaňany (1672, resp. 1676) se zde začaly znovu sloužit mše svaté čtyřikrát do roka.³⁰⁾ Kromě toho se zde každoročně odehrávaly pohřby a několik křtů.³¹⁾ Po obnovení farnosti ve Lstiboři (1752) nastaly vhodné podmínky pro větší frekvenci využití a mše se zde pak sloužily každý měsíc, od poloviny 19. století v závislosti na přítomnosti kaplana i každý týden a v 50. a 60. letech 20. století dokonce každodenně díky působení řádových sester Vincentek

ve zdejší Ústavu sociální péče. V letech 1994–2000 nebyl kostel liturgicky využíván vůbec, od roku 1994 je spravován duchovní správou v Českém Brodě a v posledních dvou desetiletích jsou zde mše slouženy jedenkrát měsíčně.

V raném novověku měl bylanský kostel nesmírně specifické právní postavení, kdy zdejší osadníci neplatili jinak běžné desátky knězi, spravujícímu Istibořské beneficium, ale měli právo si najímat kněze pro každou jednotlivou mši svatou, za což ve 2. polovině 17. století platili 1 kopu grošů míšeňských, resp. její ekvivalent 1 zlatý 10 krejcarů a 35 krejcarů na oběd.³²⁾ Tento jev sledujeme na černokosteleckém panství ještě např. u kostela v Kozojedech či Horních Krutech a nejsme příliš schopni objasnit jeho původ, který rozhodně pochází ještě z předbělohorského období a nějak souvisí s kostely, u kterých nebyl trvale přítomný kněz.

Podle Zlatého urbáře černokosteleckého panství z roku 1677 disponoval kostel malým zádušním majetkem, konkrétně to bylo 14 tzv. železných krav v Bylanech a v Chrástanech a málo částých 9 železných ovcí na bylanském statku Matěje Marka, ze kterých mělo záduší souhrnně roční příjem 5 kop 56 grošů míšeňských (tj. 7 zlatých 6 krejcarů). Kromě toho disponoval kostel několika poli, ze kterých byl příjem další 2 kopy 15 grošů a část obilí,³³⁾ čili disponoval relativně skromnými příjmy.

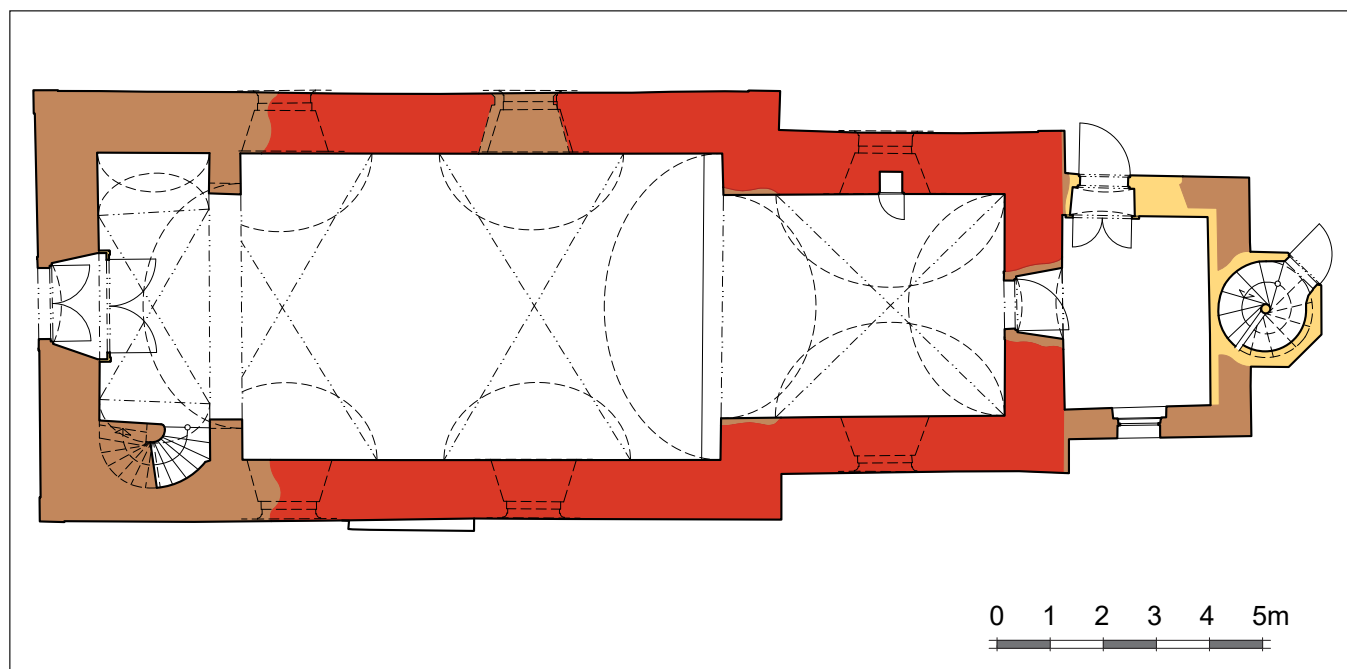
Zaměříme se nyní na vnitřní vybavení kostela podle dochovaných kostelních inventářů, tj. od 17. století. První inventář je už z roku 1630, tedy sice už z doby třicetileté války, ale ještě před tím, než obec vydrancovali Švédové (1639).³⁴⁾ Možná překvapivou informací je, že kostel měl už tehdy tři zvony (pravděpodobně v tom hrál roli mecenát rodu Trojanů z Bylan a Rossfeldu). Žádný z nich ovšem nepřežil dobu baroka. K sloužení mše svaté zde tehdy byly pouze 1 červený ornát (patrně související s poutní mší k mučedníku sv. Bartolomějovi), stola, pala, humerál a 2 cínové kalichy. O kostel podle písemnosti nepečoval žádný kněz, poněvadž zdejší obyvatelé měli ještě z předbělohorského období právo svobodného najímání kněze pro jednotlivou mši svatou. Zajímavé je, že podle vizitační zprávy z roku 1631 se měl v Bylanech o Vánocích předchozího

roku zdržovat nějaký protestantský predikant.³⁵⁾ Ve stejné době je také ve vsi doložen jediný katolík, který vykonal velikonoční zpověď, a to jistý Mikuláš Nádvořík.³⁶⁾

Z roku 1671 pochází velice cenná latinsky psaná zpráva tehdejšího děkana Alexandra Sperata o podobě bylanského kostela:³⁷⁾ děkan poznamenal, že kostel je na východ orientovaná stavba, což je pro křesťanské kostely přirozené. Samotná budova jednolodního kostela se skládala z lodi, presbytáře a věže nad pravouhlým presbytářem, ve které byly umístěny dva zvony.³⁸⁾ Střechu kostela i věže roku 1671 pokrývaly šindele. Podle vizitační zprávy byl kostel zanedbaný, a ač byly zdi původně jak z vnější strany, tak uvnitř nabíleny, roku 1671 byla omítka na mnohých místech opadaná, takže bylo možno vidět zdivo chrámu. Do kostela se vcházelo oproti dnešnímu stavu ze severu, kde byla zevnějšku ke kostelu přistavěná předsíňka z cihel.

Chrám sv. Bartoloměje měl v této době pouze pět oken (první okno na severní straně lodi směrem od presbytáře neexistovalo, stejně jako okno na kůru), což způsobovalo, že v zadní části bylo málo světla. Přesnou polohu oken ovšem vizitační zpráva z roku 1671 neuvádí.

Po vstupu do kostela by nás nemile překvapila jeho chudá výzdoba. Klenbu měl kostel pouze v presbytáři, nad lodí byl prkenný strop. Podlaha byla vydlážděná cihlami, na ní bylo osm lavic. Co se týče oltářů, nacházely se zde dva. Hlavní oltář byl umístěn v presbytáři, jeho ústřední malbou byl obraz dvou cherubínů, držících kalich, což byl výrazně (prakticky programově) utrakvistický motiv, v Čechách 16. století velmi rozšířený.³⁹⁾ Na vnitřních stranách křídel byla zobrazena Panna Marie a sv. Mikuláš, na vnějších stranách patron zdejšího kostela sv. Bartoloměj a sv. Martin. Vedle tohoto hlavního oltáře se v kostele nacházel ještě jeden postranní oltář s výjevem velké monstrance. Při kostele sv. Bartoloměje v té době působil i sbor, který sice neměl žádný majetek, dokonce ani zpěvník, nicméně doprovázel každou mši svatou zpěvem z kůru. Kůr, na který se vstupovalo zevnitř kostela, byl roku 1671 dřevěný a jeho nosné sloupy umně malované.

Obr. 7: Bylany, kostel sv. Bartoloměje, půdorys s vyznačením stavebních fází: červeně gotické zdivo, patrně před rokem 1300; světle hnědě pozdně barokní přestavba 1769–1771; světle žlutě úpravy 1904 (zaměření, kresba a časové rozlišení K. Kibic, 2024).

Obr. 8: Bylany, interiér kostela sv. Bartoloměje, stav září 1987 (foto P. Vácha, fotoarchiv NPÚ ÚOP SČ v Praze).

Dále děkan Sperat popisuje hřbitov přiléhající ke kostelu. Před vchodem do kostela stála kostnice (jistě totožná s pozdější márnicí), podle jeho svědectví značně zchátralá, s děravou střechou, která obsahovala mnoho lidských ostatků. Na hřbitově bylo vyčleněno zvláštní místo pro pohřbívání nepokřtěnců.⁴⁰⁾ Roku 1691 pod kostel spadalo 136 bylanských farníků včetně dětí,⁴¹⁾ což koreluje s udávanými 150 dušemi roku 1700.⁴²⁾

Jako velická dobroditelka zdejšího kostela je uváděna urozená paní Talackovna (dcera Samuela Trojana z Bylan a Rossfeldu, viz výše), z jejichž finančních darů byl kostel opravován. Díky dochovaným kostelním účtům⁴³⁾ víme, že roku 1671 zmíněná Alžběta Talacková z Bylan a Rossfeldu darovala stříbrný kalich a ornát se štolou, její dcera Kateřina Zuzana z Ještětic už tehdy darovala nové modré ubrusy na přikrytí oltářů, roku 1677 pak rytíř Jan Kryštof Šofman daroval nový krucifix a kvadrát a jeho manželka Kateřina Zuzana kožené antependium, roku 1687 pak ještě šest cínových svíců⁴⁴⁾ a roku 1688 brokátový bílý ornát s manipulem a tři stříbrné konvičky. Těsně před smrtí Kateřina Zuzana financovala zhotovení dvou postranních oltářů. Velmi významný byl ale její dar nového retáblu hlavního oltáře sv. Bartoloměje. Dnes se z něj zachoval „pouze“ tabernákl (uložen ve sbírkách Podlipanského muzea v Českém Brodě), který ovšem svědčí o tom, že to bylo velice kvalitní barokní umělecké dílo.⁴⁵⁾ Při zásadní přestavbě kostela byl tento oltář roku 1772 odstraněn a nahrazen novým, tabernákl se ovšem používal i nadále.

Kateřina Zuzana Šofmanová zemřela roku 1714. Ve své závěti darovala kostelu 1000 zlatých (!) a určila, aby z těchto peněz byla každý týden v úterý a v sobotu sloužena mše za spásu její duše a také za spásu duší všech jejích příbuzných pohřbených v tomto kostele, ročně tedy přes 100 zádušních mší! Nedlouho po její smrti (1739) koupila Trojanovský dvůr čp. 15 majitelka černokosteleckého panství, vévodkyně Marie Terezie Savojská (1694–1772) a připojila ho definitivně k tomuto dominiu.

Zásadní přestavbou prošel kostel v letech 1769–1770 nákladem zmíněné Marie Terezie Savojské, rozené princezny z Lich-

tenštejna.⁴⁶⁾ První kroky, vedoucí k této akci, se objevují v březnu 1766 v reskriptu vévodkyně Savojské hejtmanovi černokosteleckému panství. Dozvídáme se, že podle jejích představ měl být kostel jednak prodloužen, měla k němu být přistavěna sakristie, přičemž vévodkyně se nechvalně vyjádřila o zvonici nad presbytářem a měla v úmyslu nechat ji postavit zcela novou (zcela nově – „gantz neu“), snad samostatně mimo kostelní stavbu.⁴⁷⁾ Ještě téhož roku obdržela od kosteleckého hejtmana vyžádaný posudek stavebního stavu kostela, který ji dovedl k myšlence vzhledem ke špatnému stavu kostel celý zbořit a postavit od základu nový. Dokonce v tomto směru nechala vypracovat projekt, který byl ovšem vyčíslen na 1717 zlatých 21 krejcarů, což byla částka nad možnosti tohoto malého filiálního záduší.⁴⁸⁾ Proto nakonec došlo „jen“ k větší přestavbě.

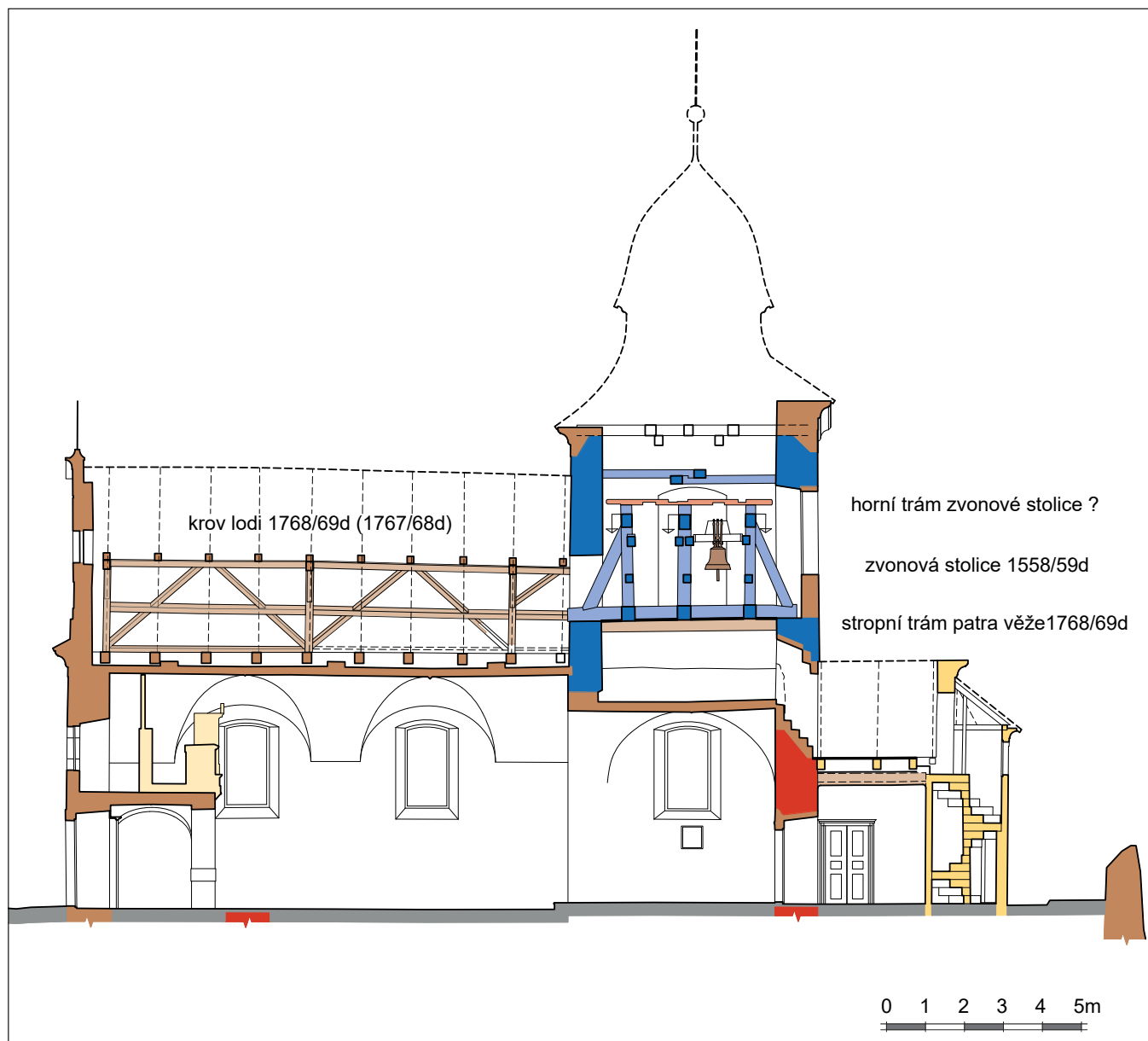
Oficiální žádost o přestavbu bylanského kostela i s příslušným projektem byla arcibiskupské konsistoři odeslána kouřimským vikářem 7. ledna 1769⁴⁹⁾ z důvodu jeho velmi špatného stavu („quia ruinam minatur“ – protože hrozí sesutím). V lednu 1770 vévodkyně Savojská svolila, aby se dřevo na opravu bylanského kostela bralo ze zádušního lesa kostela v Horních Kruotech. Podle zprávy vikáře Skřivánka byl rozpočet na obnovu bylanského kostela stanoven na 700 zlatých, ovšem bylanské záduší disponovalo pouhými 89 (!) zlatými, a tak byl zbytek potřebné částky pokryt půjčkami od záduší jiných chrámů ze širšího okolí.⁵⁰⁾ V září 1770 je v kostelních účtech doložena platba nádeníkům za bourání starých zdí a kopání základů pro nové zdi. Do věže byl zavěšen nový zvon, který ulil pražský zvonař Jan Kristián Schuncke za 321 zlatých 36 krejcarů.⁵¹⁾

K tomu 19. září 1771 požádal vikář a kouřimský děkan Tomáš Skřivánek o svolení, aby směl použít rezervu 262 zlatých z kozojedského a vrbčanského záduší na pořízení hlavního oltáře a dalšího vnitřního zařízení kostela sv. Bartoloměje v Bylanech.⁵²⁾ Podle kostelních účtů maloval oltář roku 1772 jistý sázavský malíř, patrně Jan Stoklasa, který štafiroval i oltáře v nedalekém Štolmíři a varhany v Poříčanech.⁵³⁾

Nejednalo se ovšem tehdy o jedinou obnovu kostela na černokosteleckém panství, souběžně s bylanským kostelíkem se ještě od roku 1771 obnovoval filiální kostel v Kozojedech a opravovala se věž kostela v Aldašíně, jejíž zastřešení je prakticky shodné s tvarem střechy věže kostela v Bylanech; patrně byl tehdy použit identický návrh.

Projekt na přestavbu kostela sv. Bartoloměje vypracoval hlavní architekt středočeských lichtenštejnských panství Václav Antonín Budil,⁵⁴⁾ vlastní stavební úpravy už ovšem z důvodu jeho úmrtí 17. června 1770 řídil nový patrimoniální architekt a stavitel (a černokostelecký primas) Jan Václav Smutný (1720–1807). Při této přestavbě bylo v první fázi odstraněno prakticky veškeré původní vnitřní zařízení, byla proražena nová okna v lodi i v presbytáři, loď byla nově zaklenuta a byla přistavěna sakristie. Dále byl změněn tvar střechy a konečně kostel dostal i nové fasády žluté barvy. V průběhu stavby a obnažení zdiva se oproti původnímu projektu zjistil i špatný statický stav klenby v presbytáři, a tak si stavební mistr Jan Smutný prosadil dodatečné rozebrání staré klenby a vybudování „celé vnově do kříže sklenutí na celou cihlu“.⁵⁵⁾

Zajímavou zprávu o slavnostním vysvěcení nově přestavěného bylanského kostelíka zanechal ve svých pamětech známý písmák František Vavák (1741–1816) z Milčic na Poděbradsku, jehož bratr Jiří (1725–1781) byl rychtářem v sousední vsi Lstibor. Patrně se slavnosti sám zúčastnil a popisuje ji takto: „Tu neděli po sv. Václavu, a sice na den knížete rajskeho sv. Michala archanjela 29. září [1771], posvěcen jest nový kostel ve vsi Bylanech, pod jménem sv. Bartoloměje, skrze velebného v Kristu otce

Obr. 9: Bylany, kostel sv. Bartoloměje, podélný řez s vyznačením stavebních fází: červeně gotické zdivo, patrně před rokem 1300; hnědě pozdně barokní přestavba 1769–1771 (a též starší zvon z roku 1673); světle žlutě úpravy v závěru 19. století a 1904 (zaměření, kresba a časové rozlišení K. Kibic, 2024).

pana Tomáše Skřivánka, děkana kouřimského a král. výhradního kostela sv. apoštolů Petra a Pavla na Vyšehradě kanovníka a skrze díl kraje kouřimského arcibiskupského okresního vikáře. Při téměř posvěcení kázání držel pan děkan z města Brodu Českého, Josef Schreiber.⁵⁶⁾ Tato zpráva nám sekundárně určuje i „ante quem“ datum dokončení stavebních prací.

Při přestavbě kostela roku 1771 byla střecha nad kostelní lodí opatřena prejzovou krytinou. Nicméně už o generaci později, v roce 1800, byla krytina střechy výrazně opravována, resp. na některých místech pokryta novými prejzy („Dne 13. July zhlédnuta správa na reparaci dílo přikrývačské na chrámu Páně bilanským (sic), které se veskrz reparírovati a pačokovati musí“). Konkrétně se spotřebovalo 300 kusů prejzů. Navíc proběhla i generální oprava fasády („pačokování“) na jižní a severní straně, k čemuž se spotřebovalo 8 džberů pražského vápna a 8 fůr ostrého písku. Celkové náklady byly vcelku malé – jen 37 zlatých 48 krejcarů (kostelní záduší tehdy disponovalo částkou 251 zlatých).⁵⁷⁾

Podle inventáře kostela z roku 1839 bylo jeho vybavení velmi skrovné, odpovídající postavení filiálního kostela na malé vsi. Byl zde umístěn jednoduchý hlavní oltář s olejomalbou sv. Bartoloměje, 15 postarších lavic, dokonce jedna patronátní lavice s erbem knížat z Lichtenštejna, ve které jistě sedávala při mši rodina lichtenštejnského purkrabího, sídlícího v nedalekém hospodářském dvoře čp. 15. Na kůru ještě nebyly varhany, pouze přenosný pozitiv o čtyřech rejstřících.⁵⁸⁾ V dalších inventářích se ještě hovoří o poloze pěti šlechtických náhrobních kamenů, které byly umístěny v podlaze v řadě za sebou ve středu lodi mezi lavicemi od mřížky presbytáře k hlavnímu vstupu.⁵⁹⁾ Pro bylanský kostel byla podstatná stálá přítomnost zmíněného lichtenštejnského úředníka (purkrabího), který z Bylan od poloviny 18. století spravoval hospodářské podniky v celé severozápadní třetině rozlehlého černokosteleckého panství. Tito úředníci drobnými finančními částkami nebo občasnými hmotnými dary přispívali bylanskému záduší.⁶⁰⁾ Pokud purkrabí nebo jeho rodinný příslušník zemřel v Bylanech, byl pohřben na čestném

Obr. 10: Bylany, kostel sv. Bartoloměje, zvon z roku 1673 a zvonová stolice datovaná 1558/1559d (foto K. Kibic, 2022).

místě místního hřbitova, v severovýchodním rohu u sakristie vyhrazeném pro zdejší úřednickou honoraci.⁶¹⁾

O změnách v kostelním mobiliáři jsme dobře informováni až od poloviny 19. století, kdy lstibořští faráři začali tyto záležitosti podrobně zaznamenávat do kroniky farnosti.⁶²⁾ Roku 1879 prošel interiér kostela výraznými obměnami, neboť na hlavní oltář byl pořízen nový obraz sv. Bartoloměje od malíře Adolfa Liebschera (namaloval také hlavní oltářní obrazy v sousedních chrámech ve Lstiboři, Viticích a Skramníkách) a na kůru byly postaveny varhany o pěti rejstřících od firmy Schiffner z Prahy – obojí se v kostele nachází dodnes. Podle inventáře z roku 1881 byly v průběhu 19. století do kostela doplněny i velké obrazy sv. Karla Boromejského a sv. Jana Nepomuckého a malé obrazy sv. Václava a sv. Kateřiny (jejich další osud je neznámý, odstraněny byly nejpozději na začátku 20. století). Ke kostelu tehdy náleželo jedenáct různých pozemků v Bylanech o celkové výměře 10 jiter 481 sáhů čtverečních (tj. asi 6 ha).⁶³⁾

Zásadní změny v úpravě exteriéru i interiéru kostela proběhly na přelomu 19. a 20. století. Nejprve zde byla roku 1890 položena nová kamenná dlažba, která překryla i výše zmíněné šlechtické náhrobky. Tehdy byla vyměněna střešní krytina nad lodí, kde prejzy z let 1771 a 1800 nahradily dnešní pálené tašky bobrovky. V ploše střechy byly zřízeny dva nové vikýře ve tvaru volských ok. Při obnově střechy se asi šetřilo, takže už roku 1904 musela být krytina přeložena a během 20. století až dodnes je střecha nad lodí značně náchylná k defektům. Zatímco ve své barokní podobě byl kostel pokryt prejzovou krytinou kompletně, po roce 1890 zůstaly prejzy jen na věži.

Roku 1899 koupil od knížete Jana II. z Lichtenštejna původní Trojanovský dvůr za značnou částku 127.000 zlatých jeho dosa-

vadní správce Antonín Formánek. Antonín Formánek byl velmi štědrý mecenáš, mj. velký příznivce Muzejního spolku česko-brodského okresu (založen 1896). V Bylanech jako by navázal na mecenášskou tradici svých šlechtických předchůdců z doby renesance a baroka – nejprve do kostela pořídil zvon Umíráček, dále roku 1904 daroval kostelu nový oltářní retábl od bratří Bušků ze Sychrova⁶⁴⁾ a konečně roku 1906 s manželkou Marií darovali dvě malovaná okna s výjevy Nejsvětějšího srdce Páně a Nejsvětějšího srdce Panny Marie od J. Kryšpína. V této době byl také se svolením konzistoře redukován počet zádušních mší za Kateřinu Zuzanu Šofmanovou z Ještětic a její rodinu na čtvrtinu.⁶⁵⁾

Roku 1904 proběhly výrazné úpravy i v ostatních částech stavby. Kostel sv. Bartoloměje dostal tehdy nové fasády odlišné barevnosti oproti dnešnímu stavu (jednalo se o kombinaci světlé žlutých ploch a sytějších až okrových lisén, šambrán a dalších členících prvků). Kromě toho byla pozměněna dispozice sakristie, neboť dosud vnitřní schodiště na zvonici bylo přeneseno do nového přístavku vně objektu v ose kostela, malý zvon Umíráček, doposud umístěný na trámu v okně patra věže s provazem volně spuštěným po vnější fasádě na hřbitov, byl umístěn (z hlediska obslužnosti nepříliš vhodně) na vnější východní stěnu věžového patra. Byla také položena (dnešní) podlaha na kůru a instalovány nové vstupní dveře. Celá tato obnova byla završena následujícího roku „znovuzřízení“ kazatelny (tj. pravděpodobně pořízení nové) a zádveří hlavního vstupu a sakristie.⁶⁶⁾ V této podobě zůstává kostel bez výrazných změn dodnes.⁶⁷⁾

Ve 20. století se svou činností výrazně do dějin kostela (a nejen jeho) zapsaly řádové sestry Dcery křesťanské lásky sv. Vincence z Pauly („Vincenty“), které v Bylanech od 50. let

Obr. 11: Bylany, kostel sv. Bartoloměje, podkroví nad lodí, pohled k západnímu štítu (foto K. Kibic, 2022).

pečovaly o mentálně i tělesně postižené děti v nově zřízeném Ústavu sociální péče a z kostela sv. Bartoloměje učinily své duchovní centrum. Řádové sestry dosáhly nejen opravy omítek (1957, 1982) a střešní krytiny nad lodí (1956, 1962, 1983), ale ze svých skromných prostředků i generální opravy krovu střechy věže a položení nové prejzové krytiny (1956), dále elektrifikace kostela (1967) a elektrifikace pohonu varhan (1969), do interiéru pořídily nové lavice (1981) a roku 1982 dokonce zařídily vytápění kostela akumulacími kamny (!). Nechaly také opravit varhany a po 2. vatikánském koncilu zhotovit nový obětní stůl (versus populum) a ambon – celému obnovenému liturgickému prostoru pak osobně 2. února 1970 požehnal biskup František Tomášek.⁶⁸⁾

Zmíněnou stavební akci řeholních sester byla roku 1956 (a znovu 1983) kompletní obnova fasád, která i vzhledem ke ztíženým podmínkám za socialistického režimu probíhala s využitím místních zednických mistrů, kteří při obnově odstranili veškeré šambrány a změnili barevnost fasád, resp. říms a lizénových rámců. Tyto zásahy by měly být v budoucnu bezpochyby rehabilitovány. Starší vzhled máme pro případnou budoucí rekonstrukci dokumentován na historických fotografiích.⁶⁹⁾ Po sejmutí omítek byl na severní straně kostela objeven původní gotický vstupní portál.

K postupné obnově objektu kostela sv. Bartoloměje dochází velmi pozvolna v posledních letech. Nejprve byl v letech 2019–2020 odstraněn původní krov nad věží a z důvodu vysoké míry degradace dřeva nahrazen novým. V roce 2023 následovala 1. etapa celkové obnovy krovu a krytiny nad lodí, konkrétně v její východní polovině. Výrazným technickým problémem zůstává vysoká vlhkost zdiva, především na jižní straně.

Popis kostela

Kostel sv. Bartoloměje je k východu orientovaná stavba situovaná na mírném návrší uprostřed hřbitova. Na obdélnou loď o vnějším rozměru 14 × 8,1 m navazuje pravoúhlý presbytář v délce ca 5,5 m, odsazený o 73, resp. 87 cm (jižní strana). Nad presbytářem stojí „chórová věž“ s barokní dvoudílnou bání, jejíž zdivo mírně přesahuje hřeben sedlové střechy lodi. K východu se k presbytáři přimyká nižší sakristie, opět užší oproti presbytáři, dlouhá necelých 3,5 m a ukončená schodišťovým přístavkem o půdorysu pěti boků osmiúhelníku. V podélných stranách lodi jsou vždy dvě okna, u presbytáře vždy jedno okno s půdorysně dvoudílnou špaletou a segmentovými záklenky, tři podobná okna otvírají po třech stranách zvonové patro věže. V ose západního průčelí lodi je pravoúhlý vstup s jednoduchým barokním portálem a nad ním okno ve tvaru čtyřlístu osvětlující kruchtu.⁷⁰⁾ Západní fasádu ukončuje barokní štít se zjednodušeným plastickým členěním a zazděným oválným okénkem, orientovaným na výšku. Druhý vstup, opět s kamenným ostěním, je na severní straně sakristie. Sakristie, spojená otvorem s barokním portálkem také s presbytářem, je od jihu osvětlená obdélným oknem. Polygonální schodišťová vížka je přístupná dveřmi v trámové zárubni na severovýchodní straně.

Zdivo původní lodi a presbytáře kostela je široké 1,15 m, shodnou šířku má i západní zeď, o níž předpokládáme, že náleží baroknímu rozšíření, naopak o 10 cm slabší je podle zaměření jižní zeď presbytáře. Šířku mohou ovlivňovat dodatečné plenty, částečně vyrovnávající výklon zdiva od svislice – zesílení je patrné u východní zdi na jihovýchodním nároží presbytáře. Délka a šířka interiéru lodi je 11,75 × 5,75 m, presbytáře 5,3 × 4,2 m. Pokud si představíme, že gotický vítězný

oblouk byl vyříznut z šířky východní zdi lodi, pak by původní presbytář byl zhruba čtvercový. V ose pod oknem na severní straně presbytáře se nachází pravoúhlá nika s deštěnými boky a dřevěnými uzamykatelnými dvířky, sloužící dnes k uchovávání liturgických textilií. Současná podoba dvířek je až z doby po 2. světové válce, rovněž vnitřní výdřeva se jeví novodobá. Předpokládáme však, že nika má gotický původ, neboť polohou odpovídá středověkému sanktuáři a minimálně od barokní doby pro hloubení niky ve zdivu presbytáře nebyl žádný důvod.⁷¹⁾ Interiér lodi a presbytáře je sklenut barokní křížovou klenbou, resp. valenou klenbou se styčnými trojúhelnými výsečmi nad okny. Vítězný oblouk není vyjádřen. Západní část lodi zabírá podklenutá varhanní kruchta, přístupná schodištěm na jihozápadní straně. Podkruchtí je klenuté užším křížovým polem za vstupem a do lodi otevřeně lehce stlačeným půlkruhovým pasem; křížové pole doplňují po stranách úseky příčné valené klenby. Špaletu vstupu uzavírá zádveří s dvoukřídlými dveřmi doplněné na počátku 20. století. Schodiště na kruchtě má půlkruhový půdorys zabíhající do síly zdiva, na protější straně se stupně opírají do slabší schodišťové zdi vymezující jihozápadní kout podkruchtí. Oválný bok schodiště je v úrovni kruchtě ukončen klenbou, ale kupodivu znovu pokračuje v podkroví. Tam na něm však nejsou patrné zbytky omítky, takže takřka s jistotou šlo jen o stavební přípravu a schodiště do krovu v těchto místech nikdy nebylo realizováno.

Plochostropá sakristie je přistavěna k ose presbytáře. Jedná se o nevelký prostor délky a šířky 2,75 × 3,6 m propojený s presbytářem, s venkovním vstupem na severní straně poblíž východní zdi presbytáře. K vnitřní špaletě venkovního vstupu je připojena dřevěná předstěna s druhými dveřmi, podobající se zádveří hlavního vstupu. Okno na jižní straně prostoru je z pohledu zevnitř v ose stěny. Dodatečně bylo do otvoru vloženo druhé venkovní okno, jehož rámy jsou ze železných pro-

filů. Na východní straně sakristie přiléhá polygonální přístavek s točitým schodištěm, které využívá hloubku její východní zdi, jež je oproti jižní zdi o něco širší (75 cm). Fotografie z doby před přestavbou roku 1904 zachycuje poněkud jinou situaci. Schodišťový přístavek chybí a zhruba uprostřed severní stěny je půlkruhový záklenek vstupního otvoru (nebylo-li to okno). Sakristie je značena již na stavebním plánu z roku 1769 a její barokní stáří potvrzuje i kamenný portálek dveří z presbytáře, skrytý za hlavním oltářem, ale roku 1904 zde došlo k větším úpravám zahrnujícím i částečné přezdění a posun venkovního vstupu. Portálek z červeného pískovce má ozub jak na vnitřní straně, tak na straně vnější, kde jsou vsazeny dnešní dveře. Jistě současně byla instalovaná vnitřní předstěna, jejíž dveře se (oproti hlavnímu vstupu) otvírají ven. Aby měly dost místa, byla zřejmě severní zeď zesílena přízdívkou. Východní zeď byla snad také zesílená, pokud nebyla komplet přezděná. Tím se vysvětluje jejich větší šířka oproti jižní zdi, která patrně zůstala původní. Posunutí vstupu k severovýchodnímu koutu sakristie bylo jistě motivováno snahou o lepší využitelnost interiéru.

Točité schodiště po východní straně sakristie zpřístupňuje – přes podkroví sakristie – věž a podkroví lodi. Štítová stěna sakristie je silná necelých 40 cm a do schodiště se otvírá hrotitým obloukem. Krov sakristie byl roku 1904 sestaven z nových a druhotně použitých trámů. Rozdílné šířce severní a jižní zdi sakristie odpovídají různé šířky půdní nadezdívky. Podkrovím sakristie projdeme k dalšímu schodišti v průchodu do patra věže, jež prudce stoupá přes její východní zeď. Průchod má nečleněné boky a je bez dveří i vymezeného ostění, jeho záklenek dvakrát odskakuje. Stěna věže, někdejší fasáda má hlazenou omítku s bělavým nátěrem.

Patro věže je neosvětlený prostor o půdorysném rozměru 4,35 × 4,55 m a výšce asi 2,1 m pod prkenný záklop stropu, nesený čtyřmi trámy ve východo-západním směru. Tyto trámy

Obr. 12: Bylany, kostel sv. Bartoloměje, krovová konstrukce nad lodí, stav před opravou, únor 2022, pohled k východu (foto K. Kibic).

jsou součástí základového roštu zvonové stolice, předpokládalo by se tedy, že jsou s ní současné. Třetí trám od severu byl však překvapivě datován do let 1768/1769, tedy náleží k pozdně barokní přestavbě. Také severní trám se zdá být druhotně vyměněn. Zastropení se tedy měnilo, jak také svědčí ozub ve zdivu za severním trámem a zazděná kapsa po příčném trámu na straně jižní, možná byla snaha pronesený základový rošt lépe podepřít. Spodní části zdiva v patře věže jsou mírně vpadlé a vyznačují se odlišným provedením. Obsahují zbytky omítek a představují důležitou výpověď o etapách výstavby věže; v dalším textu ještě budou podrobněji sledovány. Na západní straně je patrný cihelný roznášecí pas nad současným vítězným obloukem.

Dřevěným schodištěm se schodnicemi vetknutými mezi stropní trámy na jižní straně se dostaneme do zvonového patra věže. Zdivo se v úrovni stropních trámů neztenčuje. Zvonové patro má až po (nový) základový rošt krovu věže výšku ca 4,7 m; po třech stranách je otevřeno okny s okenicemi, na čtvrté západní straně je o něco níže vstup do podkroví lodi. Průchod široký ca 90 cm, opět rovně vyříznutý ve zdivu, bez dveří a bez dveřního ostění, má segmentový záklenek, lehce stoupající dovnitř věže. Ústí do podkroví lodi v úrovni asi 80 cm nad vaznými trámy. Šířka zdiva v místě průchodu je pouze 84 cm, západní zeď je tedy užší než ostatní stěny věže (ca 105 cm). Patrně reaguje na zeslabení zdiva vítězným obloukem, ne však na šířku gotického vítězného oblouku, o němž se domýšlíme, že byl rovně vyříznut z masy východní zdi lodi, stejně široké jako ostatní zdi gotického kostela. Pod hrubými nenatíranými omítkami zvonového patra prosvítá kamenné zdivo věže a až po korunu se jeví jednotné. Tři okna zvonového patra mají dvoudílná ostění se segmentovými, patrně cihelnými záklenky, vnitřní špalety mají obvyklé dovnitř se rozšiřující boky a jdou až k podlaze zvonového patra, kde do nich pronikají vazby zvo-

nové stolice. Vzhledem k naznačené dataci věže lze poukázat na skutečnost, že okna nemají „renesanční“ charakter. Pokud ale v mladší době doznala změny, pak jen v rovině vnějších ostění.

Dubová zvonová stolice, jejíž patní trám a sloupek byly datovány k letům 1558/1559, má tři vazby v severojižním směru, spojené kolmým prahovým trámem a břevnem ve vrcholu. Zaujímou masivní profily vazeb, u tří stojek od západu 29/27 cm, 33/29 cm, 27/30 cm, podobný je profil vzpěr. Vazby jsou vzepřené z každé strany jednou vzpěrou a stažené dvěma břevny, z nichž horní jsou určená pro závěsy zvonů. Krajní sloupky jsou vzepřené také v kolmém směru. Rozestupy vazeb zvonové stolice se neshodují, východní pole, kde je zavěšen současný zvon s nápisem a letopočtem 1673, je širší. Prahové trámy a vzpěry v příčném i podélném směru pronikají do špalet otvorů, konce západní a východní vazby jsou vsazené do zdiva, kde jsou pro ně vysekané o něco větší kapsy. Mají šikmý horní bok, na němž však nejsou omítkové otisky dřeva, a tak nelze s jednoznačností tvrdit, že zvonová stolice byla do své současné polohy zasunutá dodatečně. Horní břevno nesené stojkami charakterizuje několik pravouhlých zářezů na spodní i horní straně, které ke stávající stolici nemají žádný vztah. Na místo bylo evidentně osazeno druhotně a je otázka, odkud pochází. Jinak je ale zvonová stolice dobře zachovaná. Pouze závěs zvonu ve východním poli s letopočtem 1965 byl vyměněn, ovšem staré kování bylo znovu použito.

Hambalkový krov lodi, jehož jedlové dřevo bylo podle dendrochronologické analýzy káceno v letech 1768/1769, resp. 1767/1768, podpírá ležatá stolice pozdně barokního typu s pětibokou patní a středovou vaznicí. Sestává ze tří plných vazeb, mezi nimiž jsou vždy tři vazby prázdné (jalové), na východě, u zdiva věže je ještě jedna prázdná vazba navíc, celkem tedy má 10 vazeb. Osová vzdálenost vazeb je zhruba 1,3 m. Boky

Obr. 13: Bylany, kostel sv. Bartoloměje, pohled na zdivo věže z podkroví lodi (foto K. Kibic, 2024).

Obr. 14: Bylany, kostel sv. Bartoloměje, fotogrammetrie západní (a) a severní (b) stěny patra věže (zpracováno v programu Agisoft Metashape, K. Kibic, 2024).

Obr. 15: Bylany, kostel sv. Bartoloměje, fotogrammetrie východní (a) a jižní (b) stěny patra věže (zpracováno v programu Agisoft Metashape, K. Kibic, 2024).

ležaté stolice jsou zavětrovány formou vzpěr plátovaných přes střední rozpěru, konzolovitě přečnívající konce střední vaznice pod nejvýchodnějším hambalkem u věže vynášejí pásky. Provedení plných vazeb (rozpěry, pásky) se nevymyká dobovým zvyklostem. Na jižním pásku střední vazby je letopočet 1556, svědčící o opravě toho roku. Západní štít je omítaný, ale prosvítá zdivo z lomového kamene. V ose štítu, v jeho horní části je patrný zadní bok zazděného oválného okénka. Ve spodní úrovni vlevo od svislé osy je zřetelný zazděný vstup se segmentovým záklenkem. Protože by ale byl v rozporu s architekturou barokního štítu, soudíme, že šlo jen o otvor stavební. V patě zazdívkový otvoru, vlevo od jeho osy, je kapsa profilu ca 25/25 cm. Druhá taková při severním okraji štítu je vedená šikmo, diagonálně vůči nároží. Tyto kapsy patrně souvisely s barokním stavebním lešením. V jihozápadním koutě je zdivo obloukově vyduť, jde o pokračování zadního boku schodiště, jak již bylo zmíněno. Vazné trámy jsou zazděny do koruny obvodových zdí tak, že jejich horní plochy s korunou lícují; skryté ve zdivu jsou pozednice. V odstupu pod korunou zdiva je stavba v podélném a příčném směru svázána železnými táhly – střední příčné táhlo prostupuje pod klenbou do interiéru lodi.

Zdivo věže viditelné z podkroví je z lomového kamene, příměs cihel je minimální, prakticky se omezuje na záklenek vstupu a několik kusů v jeho bocích a prahu. Mezery mezi většími kusy kamene jsou důkladně vyšibované. Obě viditelná nároží věže jsou armována tesanými pískovcovými kvádry výšky ca 25 cm a délky až 60 cm. To je pozoruhodný detail naznačující větší stáří věže. Připomene armoované rozhraní zdiva na západním boku bylanské tvrze.

Zdivo věže z lomového kamene je dobře patrné také uvnitř jejího 1. patra. Po třech stranách je zřetelná horizontální linie asi 80 cm nad vrcholem (rubu) cihelné klenby, na západní straně je posunutá o něco níže, do úrovně vrcholu cihelného roznašecího záklenku, který běží nad vítězným obloukem. Zdivo na straně severní, východní a jižní pod touto linií nápadně ustupuje dovnitř, zejména v koutech. Tyto koutové úseky se jsou zděny odlišným způsobem, z větších kamenů, s omezeným šibrováním; lze soudit, že jsou starší, gotické. Uprostřed jsou přerušeny zdivem, jehož skladba se blíží zdivu ve vyšších partiích. Soudíme, že zde vnímáme tři stavební etapy, z nichž nejmladší, již patří střední úseky zdí a celá spodní část západní stěny, souvisí až s odbouráním gotické klenby a vsazením nové klenby pozdně barokní. Instruktivní je zejména situace v severovýchodním koutě prostoru – líc gotického zdiva je zde v hloubce ca 20 cm, uprostřed východní strany je však přerušen vstupem do věže z podkroví sakristie, jehož boky jsou předsazené a zejména levý bok je pečlivě slícován se zdivem věže výše. To částečně vysvětluje větší šířku východní zdi věže. Vyzdívka na bocích vstupu se natolik podobá zdivu věže výše, že se vnučuje otázka, zda dodatečná – pozdně barokní – není jen horní část otvoru, ten však z logiky věci mohl vzniknout až s přístavbou sakristie. O dodatečnosti otvoru vůči výstavbě věže svědčí jeho uskakující záklenek i strmost, nepohodlnost schodiště. Patro věže s vysokou pravděpodobností původně žádný venkovní vstup nemělo.

Z gotické klenby se dochovaly zbytky náběhů, resp. jejich odlámané ruby, které se projevují jako hrbole v koutech – v koutě jihovýchodním jej zakrývá cihelná dlažba nástupu na schodiště. Gotické zdivo se nad náběhem klenby zužuje asi o 10 cm. Na tomto ústupku byly na severní a jižní straně položeny trámy subtilního profilu (o straně 13–15 cm), po nichž zbyly otisky. Po délce byly jemně zapuštěny do zdiva, zhlaví byla zahloblena do zdí jen nepatrně. Dochované stopy nedo-

volují úvahu o jejich účelu. Minimální zavázání do zdiva ukazuje, že nešlo o prvky určené ke ztužení konstrukce. Zároveň – pokud předpokládáme, že gotická klenba sahala výše – se zdá, že musely procházet výběhem klenby.

Staré úseky zdiva jsou plošně překryty lžící strženou maltou okrové barvy, oproti zdivu výše, na němž je patrná jen bělavá malta rozetřená ze spár. Omítka začíná v odstupu nad klenbou, snad na úrovni jejího někdejšího zásypu. Velmi důležitý detail byl zachycen v severovýchodním koutě. Pod okrovou omítkou jsou zbytky starší omítky hliněné s příměsí slámy. Je viditelná jak na severní stěně (tam ve větším rozsahu), tak na stěně východní. V ostatních koutech zachycena nebyla. Vysvětlit ji lze buď tím, že úpravu prováděli venkovští stavitelé, pro něž bylo vápno drahé, a kteří byli zvyklí na stavby typu sýpek, nebo tím, že patru věže, případně dané jeho části, přímo byla přisouzena taková funkce. Ač – podle zaměření – gotické zdivo patra věže sahá jen zhruba do výše zdiva lodi, zdá se pravděpodobné, že prostor nad presbytářem historicky musel být vyšší a mít charakter patra, protože pokud by v úrovni popsaného rozhraní už začínal krov, nebyl by důvod plochy omítat, navíc dvakrát po sobě. Tedy že současné věži, jejíž konstrukce byly datovány do poloviny 16. století (1558/1559d), předcházela věž starší, možná současná s gotickou výstavbou kostela. Na druhou stranu mohla být převážně dřevěná.

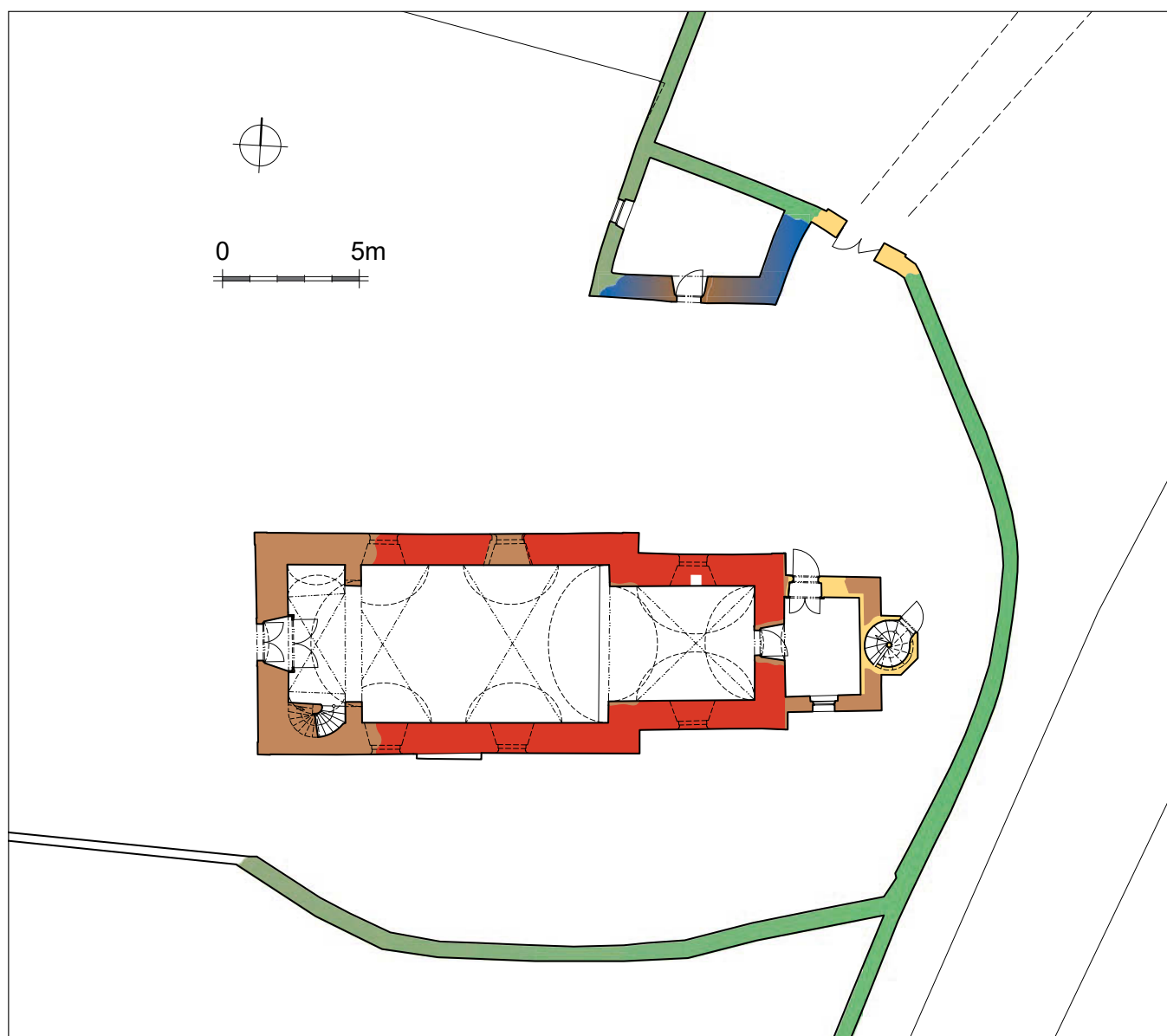
Márnice a hřbitov

Fotografie márnice, zachycující pozůstatky omítek s „psaníčky“ u někdejšího nároží, nutí zabývat se podrobněji tímto objektem. Podle snímku mohlo jít i o ryté kvádrování s diamantováním doplněným malbou, jaké se vyskytovalo v širším období 16. a 17. století.

Márnice je přisazena k pilířové bráně na severovýchodní straně hřbitova. Zaměření ukázalo velice nepravidelný lichoběžný půdorys a překvapující šířku zdiva, na jižní a východní straně překračující 1 m. Vstup s kamenným, omítkou zatřeným ostěním je situován zhruba v ose jižní stěny. Jde o jednoduchý portál barokního typu s předstupující páskou po obvodě, shodný s ostěním vstupu do kostela a vstupu z presbytáře do

Obr. 16: Bylany, kvádrování u severovýchodního(?) nároží márnice (foto V. Kopecký, 1967; Podlipanské muzeum v Českém Brodě, Pozůstalost Vojtěch Kopecký).

Obr. 17: Bylany, areál východní části hřbitova s kostelem sv. Bartoloměje a márnicí. Časové zařazení ohradní zdi a márnice je orientační. Předpokládáme, že nejstarší části márnice mohou pocházet již z přelomu 16. a 17. století. Stáří hřbitovní zdi odhadujeme na 19. století, určité části mohou být starší (zaměření, kresba a časové rozlišení K. Kibic, 2024).

sakristie. V interiéru typicky navazuje dovnitř se rozvírající špaleta se segmentovým záklenkem. Západně od vstupu se zdivo postupně zužuje na nějakých 85 cm. Zvenku jsou na jižní, východní i na západní straně poblíž jihozápadního nároží okem viditelná četná vyboulení zdiva. Západní a severní zeď jsou ovšem rovnější a hlavně užší, silné jen 55–65 cm. V severozápadním a severovýchodním koutě se zdi stýkají zhruba v pravém úhlu, v jižních nárožích je ve styku úhel ostrý, resp. tupý, severní a jižní zeď márnice nejsou rovnoběžné. V ose západní zdi márnice je okenní otvor s dvoudílným historickým oknem, dnes silně ztřeštělý.

Stavební vývoj objektu márnice je třeba vykládat v kontextu vývoje hřbitova, o němž svědčí průběh hřbitovní zdi. Obvod hřbitova má středověký původ, ale v novověké historii se několikrát změnil. Hřbitov se rozšiřoval k západu, k severu a k severozápadu, zatímco na jižní straně zůstal jeho obvod relativně fixní. Na východní straně se hřbitov také mohl rozšířit, ale jen málo; spíš při opakovaném přezdívaní jen došlo k narovnání oblých úseků ohradní zdi. Původní průběh ohrazení hřbitova

byl nepochybně oválný. Plán stabilního katastru z roku 1841 dokumentuje hřbitov po rozšíření severozápadním směrem. Na západě se ovál hřbitova mírně protáhl, odtud pokračovala téměř přímá zeď lehce k severovýchodu a ve značné vzdálenosti od kostela se střetla se severní zdí hřbitova v téměř pravém úhlu. Tato severní zeď hřbitova byla podle plánu stabilního katastru pokračováním severní zdi márnice. Dnes je severní hranice hřbitova posunutá ještě více na sever a vymezená jen plotem z drátěného pletiva. Také na západě se obvod hřbitova ještě posunul, a tak zanikl jeho protáhlý oválný tvar. To je však až záležitost 2. poloviny 20. století.

Nepravidelný půdorys márnice tím získává jistou logiku. Zatímco východní zeď márnice je kolmá a jižní zeď rovnoběžná se starým obvodem hřbitova, severní zeď márnice už náleží novější přímé severní linii hřbitova a západní zeď je k ní kolmá. Severní a západní zeď by tedy patřily rozšíření hřbitova v pozdně barokní či pobarokní době, zatímco zeď východní a jižní smíme považovat za starší. Tyto zdi jsou také značně silné – až nepřiměřeně na drobný přízemní objekt.

Obr. 18: Bylany, márnice u kostela sv. Bartoloměje, stav září 1987 (foto P. Vácha, fotoarchiv NPÚ ÚOP SČ v Praze).

Danou logiku problematizuje skutečnost, že torzo malovaného kvádrování někdejšího nároží, zachyceného na snímku Vojtěcha Kopeckého z roku 1967 někde vlevo od současného nároží objektu, případně od kouta u hřbitovní brány, nedokážeme lokalizovat. K vysvětlení nepřispěla ani o 20 let mladší fotografie z fotoarchivu NPÚ, územního odborného pracoviště středních Čech v Praze. Za tu dobu sice opadala část omítek nahozených při předchozí opravě, ale malované nároží se buď neodkrylo anebo nebylo součástí záběru.

V úvahu by ovšem nakonec připadala jenom dvě umístění, jednak při jihovýchodním nároží, jednak již zmíněná poloha u hřbitovní brány. Pokud bychom obě silně zdi považovali za starobylé, pak by mělo logiku kvádrování nároží u hřbitovní brány. Ta při opravě mohla být částečně přezdívaná, takže mohla být odhalena situace skrytá za mladší přízdívkou. Ovšem i silné zdi márnice mohly vzniknout složitějším vývojem. Kvádrování nároží by pak mohlo být i vlevo od jihovýchodního rohu objektu. Zdvoje se v těchto místech nápadně vyklání, takže dodatečnou přízdívku nelze vyloučit. Jižní zeď márnice se jeví starobylá, neboť je rovnoběžná s kostelem a odpovídá směru hrobových řad, ale ani tato logika není stoprocentní, neboť v dané poloze už by se hrobové řady měly začít točit podél východní strany kostela.

Byla zvažována i možnost, že snímek malovaného kvádrování nepochází z Bylan. Ze dvou důvodů je však velmi nepravděpodobná. Vojtěch Kopecký místo důvěrně znal. V popisích svého alba se mohl dopustit dílčí nepřesnosti, ale těžko by udělal zásadní chybu. Druhým důvodem je, že stejný motiv kvádrování s malovaným diamantováním objevujeme na plánu pozdně barokní přestavby kostela z roku 1769, a to na nárožích věže v místech, kde by měly být hlavice pilastrů (obr. 5). Plán

je sice skicovitý, zaměřený zejména na zachycení tvaru nové bání, přesto lze těžko najít jiný důvod ke znázornění v té době již zastaralého detailu než ten, že jej autor na místě viděl.

K výsledkům průzkumu, k tématu chórových věží

Podrobná dokumentace a dlouhodobé shromažďování archivních materiálů může výrazně obohatit dosavadní představy o historii, a tím i o hodnotě památky. Na tom nic nemění, že naše poznání zůstává do jisté míry útržkovité. Některé poznatky bude možné v budoucnu doplnit, jiné zůstanou navždy určitým tajemstvím. I tak povědomí o dosud neznámé starší historii vyvolává úctu k památce. Platí to zvláště o dvou z hlediska stavební historie nejzajímavějších částech kostela, o dnešní márnici a o chórové věži.

Co se týká dnešní márnice, původně kostnice, můžeme jako fakt konstatovat její minimálně raně barokní stáří. Tyto doprovodné objekty hřbitovních areálů doposud nebyly příliš zkoumány.⁷²⁾ Je potřeba odlišit je od staveb, které kdysi bývaly samostatnými kaplemi uvnitř kostelního areálu, u nichž lze právem očekávat náročnější architektonické provedení. Jediná nám známá kostnice s renesančními „sgrafity“ stojí v rohu hřbitova u kostela sv. Martina v Čáslavicích (okres Třebíč); nepochybně bude existovat více příkladů, včetně těch, kde historické omítky zanikly a stavby dnes nebudí větší pozornost. Budiž to určitou výzvou, aby památková péče i těmto nenápadným stavbám věnovala pozornost.

Největším překvapením průzkumu je samozřejmě stáří chórové věže kostela. Nebyl sice datován žádný dřevěný prvek, který by byl přímou součástí konstrukce, ale reálně nelze věž znovu postavit bez rozebrání zvonové stolice a jejího znovuse-

Obr. 19: Bylany, márnice u kostela sv. Bartoloměje, současný stav (foto K. Kibic, 2024).

stavení, které by na ní bylo znatelné – nehledě ke skutečnosti, že kdyby věž byla nově stavěna, byla by i zvonová stolice takřka s jistotou řešena nově. Zdivo spíše prokazuje, že bylo dodatečně upravováno v souvislosti s pozdně barokní přestavbou kostela a odstraněním gotické klenby, přičemž nějakým způsobem se mohla změnit i podpora zvonové stolice. Lze však vyloučit, že by předtím měla výrazně jinou podobu.

Omitané úseky staršího zdiva v patře věže svědčí pro to, že už před ní nad chórem stála nějaká starší věž. Spodní část zdiva v patře byla omítnutá, severovýchodní kout patra věže dokonce dvakrát. Ještě si lze představit, že by rub zdiva v podkroví byl nahozen hrubou maltou, ale nemělo by smyslu opatřovat ho předtím hliněnou omazávkou. Spíše se tedy zdá, že nad chórem bylo regulérní patro, byť zachované omitané úseky zdiva mohly být jen podnoží dřevěné věžové konstrukce. Každopádně je na místě předpokládat, že věž datovaná dendroanalýzou dřevěných prvků zvonové stolice do poloviny 16. století měla staršího předchůdce.

Jak bylo řečeno v úvodu, chórové věže jsou v Čechách i na Moravě výjimečné a ve většině případů vázané na sedlecký a waldsassenský klášter cisterciáků. Přitom půdorys raně gotických kostelů s pravoúhlými presbytáři si o chórové věže tak trochu říkají. Některé z těchto kostelů mají v chóru silnější zdivo, např. v Košicích u Uhlířských Janovic (kde věž na západní straně lodi byla přistavěna roku 1563 a snad tam měla staršího předchůdce)⁷³⁾ nebo Chotusicích u Čáslavi (kde chórová věž ve středověku neexistovala a dodatečně byla vyzděna roku 1735).⁷⁴⁾ Jestli silnější zdivo bylo v době stavby pojímáno jako příprava na případnou budoucí stavbu věže, je dnes už těžko soudit. Každopádně je až s podivem, že se k výstavbě věže nad pravoúhlým chórem nepřistoupilo častěji. Důvodem mohlo

být přežívání samostatných dřevěných zvoníc a v baroku také předpoklad, že drobné, původem raně gotické kostelíky jsou jen dočasné a ve výhledu budou nahrazeny za stavby vznosnější, lépe odpovídající požadavkům doby.

Mimo cisterciácký okruh jsou ve východní části středních Čech ještě dvě další chórové věže v Dobrovítově a Žiřově, pokud nepočítáme věž kostela v Nové Lhotě jihozápadně od Čáslavi, která je nad úrovní presbytáře plně dřevěná (datována 1578/1579d).⁷⁵⁾ Věž kostela v Dobrovítově v posázavské oblasti jižně od Čáslavi vznikla podle dendrodatace roku 1581.⁷⁶⁾ Podobně jako věž v Bylanech má patro s trémovým stropem a nad ním zvonové patro s hrotitými okny; je vyzděna z cihel, ač historické stavby v okolí jsou převážně plně kamenné, v patře má střílnovitá okénka. Kostel v Žiřově u Uhlířských Janovic se bylanskému kostelu podobá svým půdorysem se sakristií na východní straně za chórovou věží. Věž zde má pouze dvě podlaží, hned nad presbytářem je zvonové patro. Ač výroční zpráva kutnohorské jezuitské koleje, do jejíhož panství Žiřov náležel, k roku 1709 uvádí mj. novou věž, tato informace se zřejmě týká jen barokní bání. Zdivo věže nevylučuje středověké stáří a o starém původu chórové věže tu svědčí také zvon z roku 1500.⁷⁷⁾ Vyloženě barokní je v dané oblasti pouze zmíněná věž nad chórem kostela v Chotusicích.

Středověké venkovské kostely ve východní části středních Čech zděné věže většinou neměly. Výjimkou jsou kostely románské, a z nich především ty starší (Pařížov, okres Chrudim, 1125d, Jakub u Kutné Hory 1165). Z gotických kostelů v okolí mají původní věž jen kostely v Rostoklatech a ve Svojsicích, gotickou věž s podvěžní kaplí měl vzdálenější kostel v Říčanech. Masivnější výstavba kostelních věží souvisela s porizováním těžších zvonů od pozdní gotiky.⁷⁸⁾ Zdá se, že přístavby, pří-

Obr. 20: Čáslavice (okres Třebíč), márnice se sgrafitovou (?) výzdobou u kostela sv. Martina. Podobně starých objektů může být u venkovských kostelů značný počet, řada z nich nemusí být nijak nápadná (foto K. Kibic, 2014).

padně nástavby věží probíhaly v několika vlnách, z nichž první začala na konci 15. století. Až z té doby je zdánlivě původní dvojvěží románské baziliky v Tismicích.⁷⁹⁾ Druhá vlna dostaveb a nástaveb kostelních věží, někdy i samostatných zvonice spadá do 2. poloviny 16. století. V letech 1578–1585 byla zbudována nová zvonice u kostela sv. Gotharda ve městě Český Brod – gotickému dvojvěží na západní straně kostela se nevěřilo.⁸⁰⁾ Jejím zjednodušenou replikou je zvonice v nedaleké Přistoupimi datovaná pamětní deskou do roku 1591. Již byly zmíněny chórové věže v Dobrovítově (1581d) a v Nové Lhotě (1578/1579d) nedaleko Čáslavi. Je otázkou, do jaké míry výstavbu kostelních věží v 2. polovině 16. století povzbudila turecká invaze. Zdá se to pravděpodobné, protože řada z těchto věží vykazuje útočistné rysy. Turci ve dvou vlnách, v druhé polovině 20. let a počátkem 40. let 16. století obsadili celé dnešní Maďarsko a podnikali výpady na Slovensko a do dalších oblastí. V 50.–60. letech turecká ofenzíva vrcholila a zmírnila ji až pro křesťany vítězná bitva a smrt sultána Sülejmána Nádherného u Szigetváru roku 1566.⁸¹⁾ Vlna strachu „z Turka“ nepochybně dolehla i do českých zemí. Některé kostelní věže se zdají o tom svědčit. Nejvyšší patro věže kostela ve zmíněných Košicích u Uhlířských Janovic, datované nápisem i dendrochronologicky do roku 1563, bylo přístupné jen po žebříku zvenčí, přičemž práh vstupního otvoru byl ve výšce asi 9 m nad terénem. Obecně můžeme kostelní věže rozdělit na ty, které uvnitř mají volný schodišťový prostor – ty jsou často vysoké a subtilní, stavěné jako místní dominanty – a na druhou skupinu, která svým rozdělením umožňovala využít mezilehlé podlaží jako skříš. Chórové věže se k tomuto využití zvláště hodí pro svou obtížnou přístupnost. Nemuselo přitom jít v první řadě o místo pro ukrytí lidí. Je třeba si uvědomit, že zemědělské hospodaření bylo zejména ve válečných časech velmi zranitelné. Lidé mohli na čas utéct, ale pokud neměli např. osivo na následující rok, znamenalo to konec živobytí. Něco takového by mohla naznačovat hlíněná omazávka s příměsí slámy. Takový nález není ojedinělý. Např. po stranách patra gotické chórové věže v Církvici u Kutné Hory, mimochodem přístupného tehdy jen z lodi kostela otvo-

rem vysoko nad vítězným obloukem, jsou plochy vymezené hlíněnou omazávkou.⁸²⁾ Využití pro uskladnění zemědělských komodit se zdá být velmi pravděpodobné.

Výsledek dendrochronologické datace nakonec není v rozporu s archivními prameny. V Bylanech byly již roku 1630 dva zvony, které si lze představit zavěšené na dochované zvonové stolici. Výstavbu dnešní věže můžeme spojit s výše uvedeným rychtářem Pavlem Trojanem, případně s jeho otcem. K tomuto tvrzení nás vede několik faktů. Na prvním místě výrazná shoda charakteru zdíva první renesanční fáze (severozápadní nároží) jejich nedaleké tvrze (čp. 15), která byla již dříve podrobně prozkoumána a datována do poloviny 16. století.⁸³⁾ Zvlášť nároží armované tesanými pískovcovými kvádry v té souvislosti zaujme pozornost. Druhou skutečností je v raně novověkých pramenech několikrát zmiňovaná informace, že zdejší kostel nepatřil v předbělohorském období pod správu žádného konkrétního faráře, měl samostatné záduší a byl plně v gesci bylanské vesnické komunity. Z ní majetkově výrazně vybočovala jediná rodina Trojanů a jejich šlechtických potomků, která se vyznačovala výrazným mecenátem vůči bylanskému kostelu sv. Bartoloměje až do svého vymření na počátku 18. století, a která využívala kostel už na konci 16. století jako svou nekropoli.

Průzkum jistě nezodpověděl vše. Zvláštností dochované zvonové stolice je horní příčný trám (břevno), zeslabený několika zářezy po obou stranách. Zjevně byl použit druhotně, v jednom dlabu je zachován i kolík. Je otázkou, zda trámek nemůže pocházet z hranolového rámu starší zvonové stolice starší věže. Je škoda, že nebyla zadána jeho dendrodatace, ale některé otázky se vyjevují postupně až v průběhu průzkumu. Lze se ptát, zda s někdejší rámec pro zavěšení zvonu nemohly souviset trámy zabudované v líci zdíva nad klenbou, ale to jsme již v rovině přílišných spekulací. Jinou otázkou je vazba západního vstupu do věže a původního krovu (vstup z podkroví nad sakristií pochází až z pozdně barokní přestavby). Dnes je západní otvor věže téměř metr nad vaznými trámy, což přístup do podkroví lodi činí poněkud nepohodlným. Původně ale vstup jistě vázal na nějakou pochozí úroveň v krovu lodi. Jaká úroveň to byla? Drobná gotická loď jistě byla nižší, maximálně mohla dosahovat po rozhraní různých druhů zdíva v patře věže. Lze si pak představit zhruba dvě možnosti. Nejpravděpodobnější mohlo jít o úroveň hambalků, po nichž vedla lávka. Případně mohl být nevelký interiér kostelní lodi otevřen do spodní části podkroví, což v českých podmínkách patrně bývalo řešeno tak, že vazné trámy krovu byly vyvýšeny nad úroveň jeho paty.⁸⁴⁾ Východní strana věže je dnes v rozsahu podkroví bez omítek a neobsahuje žádné stopy po původní střeše lodi. Není vyloučeno, že podrobnější průzkum by dokázal něco zachytit nebo možná nové postřehy přinese průzkum při opravě fasády, který by mohl odhalit mimo jiné i původní výšku gotického zdíva.

I tak se historie kostela sv. Bartoloměje v Bylanech se jeví dnes mnohem plastičtější, než se dříve zdálo. A každopádně se také ukazuje, že těch několik málo dochovaných chórových věží v Čechách a na Moravě se vyplatí zkoumat.

Ing. arch. Karel Kibic ml. (kibic.karel@npu.cz),
Národní památkový ústav, generální ředitelství,
Valdštejská 3, Praha 1
PhDr. Vladimír Jakub Mrvík, Ph.D. (mrvik@muzeumkolín.cz),
Regionální muzeum v Kolíně, Žitomířská 761, Český Brod

Prameny

- Hausarchiv der regierenden Fürsten von und zu Liechtenstein, Wien (HALW), Herrschaften, k. č. 684.
- Národní archiv Praha, Archiv pražského arcibiskupství 1, sign. B 4/4, fol. 51; fol. 52.
- Národní archiv Praha, Archiv pražského arcibiskupství 1, sign. B 14/3, fol. 104.
- Národní archiv Praha, Archiv pražského arcibiskupství 1, sign. B 41/3, nefol.
- Národní archiv Praha, Archiv pražského arcibiskupství 1, sign. D 37, k. č. 1450.
- Národní archiv Praha, Desky zemské větší, kvatern č. 2, fol. H 12.
- Národní archiv Praha, Stará manipulace, sign. T 87.
- Podlipanské muzeum v Českém Brodě, historické pohlednice sign. CB 15650.
- Podlipanské muzeum v Českém Brodě, podsbírka fotografií.
- Podlipanské muzeum v Českém Brodě, Pozůstalost Vojtěch Kopecký.
- Podlipanské muzeum v Českém Brodě, tabernákl, sign. CB 22967.
- Římskokatolická farnost Český Brod, farní kronika Lstiboř (1836–2004), nefol.
- Státní oblastní archiv Praha, Velkostatek Kostelec nad Černými lesy, i. č. 343.
- Státní oblastní archiv Praha, Velkostatek Kostelec nad Černými lesy, gruntovní kniha (1558–1572), i. č. 3142, k. č. 1920.
- Státní oblastní archiv Praha, Velkostatek Kostelec nad Černými lesy, Počet záduší bylanského kostela (1758–1842), i. č. 315, nefol.
- Státní oblastní archiv Praha, Velkostatek Kostelec nad Černými lesy, Protokol došlých reskriptů (1762–1766), i. č. 1999, fol. 523; fol. 572v.
- Státní oblastní archiv Praha, Velkostatek Kostelec nad Černými lesy, spisové odd. Dominicalia, k. č. 422, složka 248.
- Státní oblastní archiv Praha, Velkostatek Kostelec nad Černými lesy, spisové odd. Politica, k. č. 408, složka 215–216, 375; k. č. 429, složka 264.
- Státní oblastní archiv Praha, Velkostatek Kostelec nad Černými lesy, Zlatý urbář, i. č. 3138, fol. 504–515.
- Státní okresní archiv Kolín, Archiv města Kouřim, kniha smluv (1504–1550), i. č. 183, fol. 718.
- Státní okresní archiv Kolín, Římskokatolický farní úřad Lstiboř, Liber memorabilium (1752–1835), nefol.
- Státní okresní archiv Kolín, Římskokatolický farní úřad Lstiboř, neuspořádáno, Inventář záduší 1881.
- Státní okresní archiv Kolín, Římskokatolický farní úřad Lstiboř, neuspořádáno, Inventar der Kirche und Pfarre zu Lstiboř und der filial-Kirche zu Billan ... 25. Februar 1839.

Literatura

- Bernau, B. 1896: Plaňany s okolím. Praha.
- Emler, J. ed. 1881: Decem registra censuum bohemia compilata aetate bellum husiticum praecedente. Praha.
- Emler, J. ed. 1882: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II. (1253–1310). Praeae.
- Hájek, V. – Mrvík, V. J. 2013: Průzkum bývalé tvrže v Bylanech, Památky středních Čech 27, č. 2, s. 7–18.
- Horníčková, K. – Šroněk, M. ed. 2010: Umění české reformace (1380–1620). Praha.
- Jelínek, Z. – Helfert, Z. 1990: Kolínsko. Praha.
- Jesenský, V. 1996: Barokní kostnice ve středních Čechách (2. část), Památky středních Čech 10, č. 2, s. 20–51.

- Jesenský, V. 1996: Kostnice ve Všeradicích a barokní kostnice ve středních Čechách, Památky středních Čech 10, č. 1, s. 21–36.
- Kibic, K. 2012: K otázce středověkých kostelních lodí otevřených do podstřeší, in: Svorník 10: Sakrální architektura (R. Kuprová – K. Podroužek edd.). Sborník příspěvků z 10. specializované konference stavebněhistorického průzkumu uspořádané 7.–10. června 2011 v Jindřichově Hradci, Praha, s. 160–166.
- Kibic, K. ml. 2010: Středověká venkovská sakrální architektura na Čáslavsku. Praha.
- Kibic, K. ml. 2011: Vesnické kostely na panství cisterciáckého kláštera v Sedlci u Kutné Hory, Zprávy památkové péče LXXI, č. 4, s. 281–288.
- Kibic, K. ml. 2012: Kvádrové zdivo kostela v Tismicích, in: Dějiny staveb 2011. Sborník příspěvků z konference Dějiny staveb 2011, Plzeň, s. 15–27.
- Kibic, K. ml. – E. Kovalda 2023: Stavebně historický průzkum kostela sv. Václava v Chotusicích. 2023/08, rkp. uložen v archivu NPÚ ÚOP středních Čech v Praze.
- Kibic, K. ml. – Vaněk, V. 2012: Středověká venkovská sakrální architektura na Kutnohorsku. Praha.
- Koutecký, D. – Vittková, H. 2003: Bylany u Českého Brodu: eponymní lokalita bylanské kultury. Praha.
- Kremer, V. V. 1977: Správa českobrodského středověkého statku, Vlastivědný zpravodaj Polabí 1977, č. 1–2, Poděbrady, s. 15–20.
- Kuča, K. 2001: České, moravské a slezské zvonice. Praha (2. vydání).
- Mrvík, V. J. 2013: Trojanové z Bylan a Rossfeldu. Praha.
- Mrvík, V. J. 2020: Aktuální stav areálu bývalé tvrže a hospodářského dvora v Bylanech a nová zjištění jeho historie, Památky středních Čech 34, č. 1, s. 69–71.
- Oulíková, P. 2019: Reorganizace farní správy, stavby kostelů a jejich zařizování, in: P. Oulíková ed., Marie Terezie vévodkyně Savojská a české země. Praha, s. 120–188.
- Palacký, F. ed. 1840: Archiv český 1. Praha 1840
- Podlaha, A. 1907: Posvátná místa království Českého. Arcidiecese pražská. I. Vikariáty Českobrodský, Černokostelecký, Mnichovický a Prosecký. Praha.
- Poche, E. ed. 1977: Umělecké památky Čech 1. A–J. Praha.
- Profous, A. 1947: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny I. A–H. Praha.
- Purš, J. – Kropilák, M. 1982: Přehled dějin Československa I/2. Praha.
- Sedláček, A. 1927: Hrad, zámky a tvrže království Českého XV. Kouřimsko, Vltavsko a j.-z. Boleslavsko. Praha.
- Skopec, J. ed. 1907: Paměti Františka J. Vaváka, souseda a rychtáře Milčického z let 1770–1816. Kniha první. Část I. (1770–1780). Praha.
- Sommer, J. 1986: Ke stavební podobě gotických kostelů s chórovou věží ve východní části středních Čech, Památky a příroda XI, č. 10, s. 595–602.
- Sommer, J. 1989: Ke stavebním zvláštěnostem gotických kostelů s chórovou věží v okolí Chebu, Památky a příroda XIV, č. 8, s. 468–475.
- Tomek, V. V. ed. 1873: Registra decimarum papalium čili Registra desátků papežských z dieceze pražské. Praha.
- Vávra, I. 1971: Trstenická stezka, Historická geografie 6, s. 77–113.
- Vlček, P. 2004: Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách. Praha.

Internetové zdroje

- <https://www.pamatkovykatolog.cz/kostel-sv-bartolomeje-2170502> [cit. 14. 1. 2024].

Poznámky

1. E. Poche ed., Umělecké památky Čech 1. A–J. Praha 1977, s. 154.
2. <https://www.pamatkovykatolog.cz/kostel-sv-bartolomeje-2170502> [cit. 14. 1. 2024].
3. J. Sommer, Ke stavební podobě gotických kostelů s chórovou věží ve východní části středních Čech, Památky a příroda XI, č. 10, 1986, s. 595–602; týž, Ke stavebním zvláštnostem gotických kostelů s chórovou věží v okolí Chebu, Památky a příroda XIV, č. 8, 1989, s. 468–475.
4. K. Kibic ml. – V. Vaněk, Středověká venkovská sakrální architektura na Kutnohorskú. Praha 2012; K. Kibic ml., Vesnické kostely na panství cisterciáckého kláštera v Sedlci u Kutné Hory, Zprávy památkové péče LXXI, č. 4, 2011, s. 281–288.
5. J. Sommer, 1986, o. c. v pozn. 3.
6. Dendrochronologickou analýzu zpracoval Ing. Tomáš Kyncl, DENDROLAB Brno.
7. Z. Jelínek – Z. Helfert, Kolínsko. Praha 1990, s. 40; D. Koutecký – H. Vitková, Bylany u Českého Brodu: eponymní lokalita bylanské kultury. Praha 2003.
8. J. Emler ed., Regesta diplomata nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II. (1253–1310). Pragae 1882, s. 727, č. 1692.
9. A. Profous, Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny I. A–H. Praha 1947, s. 254–255.
10. J. Emler ed., Decem registra censuum bohemia compilate aetate bellum husiticum praecedente. Praha 1881, s. 106. Už tehdy ve vsi bylo 17 usedlostí, 3 (!) mlýny a krčma v režii místního rychtáře. K českobrodskému arcibiskupskému distriktu v předhusitském období blíže V. J. Mrvík, Dějiny královského města Český Brod. Český Brod 2021, s. 30–34; V. V. Kremer, Správa českobrodského středověkého statku, Vlastivědný zpravodaj Polabí 1977, č. 1–2, Poděbrady, s. 15–20.
11. I. Vávra, Trstenická stezka, Historická geografie 6, 1971, s. 77–113.
12. V. V. Tomek ed., Registra decimarum papalium čili Registra desátků papežských z diecezí pražské. Praha 1873, s. 49.
13. A. Podlaha, Posvátná místa království Českého. Arcidieceze pražská. I. Vikariáty Českobrodský, Černokostelecký, Mnichovický a Prosecký. Praha 1907, s. 30.
14. F. Palacký ed., Archiv český 1. Praha 1840, s. 515–516.
15. Národní archiv (dále jen NA) Praha, Desky zemské větší, kvatern č. 2, fol. H 12.
16. A. Sedláček, Hrady, zámky a tvrze království Českého XV. Kouřimsko, Vltavsko a j.-z. Boleslavsko. Praha 1927, s. 10–13, kde jsou i citace příslušných zemskodeskových zápisů.
17. K dějinám bylanského hospodářského dvora a tvrze viz V. Hájek – V. J. Mrvík, Průzkum bývalé tvrze v Bylanech, Památky středních Čech 27, č. 2, 2013, s. 7–18; V. J. Mrvík, Aktuální stav areálu bývalé tvrze a hospodářského dvora v Bylanech a nová zjištění jeho historie, Památky středních Čech 34, č. 1, 2020, s. 69–71.
18. Státní okresní archiv (dále jen SOkA) Kolín, Archiv města Kouřim, kniha smluv (1504–1550), i. č. 183, fol. 718.
19. Státní oblastní archiv (dále jen SOA) Praha, Velkostatek (dále jen Vs) Kostelec nad Černými lesy, gruntovní kniha (1558–1572), i. č. 3142, k. č. 1920.
20. Hausarchiv der regierenden Fürsten von und zu Liechtenstein, Wien (HALW), Herrschaften, k. č. 684.
21. SOA Praha, o. c. v pozn. 19, passim.
22. NA Praha, Stará manipulace, sign. T 87. K této rodině blíže V. J. Mrvík, Trojanové z Bylan a Rossfeldu. Praha 2013.
23. 1570 Václav Dobřichovský z Dobřichova; 1613 Kateřina Eliška Trojanová z Bylan a Rossfeldu; 1613 Marta Trojanová z Bylan a Rossfeldu; 1620 Samuel Trojan z Bylan a Rossfeldu; 1626 Jan Chlumčanský z Přestavlk; 1630 Pavel Malovec z Malovic; 1655 Jan Jiří Cetenský z Cetně; 1655 Volf Kryštof Haugvic z Biskupic; 1655 pravděpodobně Dorota Trojanová z Elendberku; 1663 Vilém st. Talacko z Ještětic; 1664 Dorota Maxmiliána Chlumčanská z Přestavlk, provdaná Cetenská a její tři předčasně zemřelí synové; 14. ledna 1681 Alžběta Trojanová z Bylan a Rossfeldu, provdaná Chlumčanská a Talacková; 1675–1680 Maxmilián Pavel Cetenský z Cetně; 17. října 1680 Františka Šofmanová z Hemrlesu; 11. ledna 1682 Jan Kryštof Šofman z Hemrlesu a jeho dva synové zemřeli v raném dětství; 1699 (?) Rudolf Ferdinand Talacko z Ještětic a Albrecht Pavel Malovec z Malovic; 5. května 1714 Kateřina Zuzana Talacková z Ještětic.
24. Konkrétně se jedná o: 1. náhrobník Kateřiny Elišky († 24. 11. 1613) a Marty († 14. 12. 1613), předčasně zemřelých dcer Samuela Trojanova z Bylan a Rossfeldu; 2. náhrobník Alžběty Talackové z Bylan a Rossfeldu († cca 1675); 3. náhrobník Jiříka Chlumčanského z Přestavlk († 1626). Podrobné zhodnocení náhrobníků a bližší genealogické a heraldické údaje k nim V. J. Mrvík, o. c. v pozn. 22.
25. SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, Zlatý urbář, i. č. 3138, fol. 504–515.
26. NA Praha, Archiv pražského arcibiskupství (dále jen APA) 1, sign. B 4/4, fol. 51.
27. SOkA Kolín, Římskokatolický farní úřad (dále jen ŘKFÚ) Lstiboř, Liber memorabilium (1752–1835), nefol. (zápis z roku 1765). Při určení těchto světců vyvstává problém – římský kalendář zná dokonce dvacet jedna (!) raně křesťanských mučedníků se jménem Maximus a tři mučednice se jménem Kandida.
28. V sousední Lstiboři, kde byl kostel farní, sloužil mše jednu neděli v měsíci, údajně tak jedenáctkrát za rok. SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, spisové odd. Politika, k. č. 408, složka 215–216.
29. NA Praha, APA 1, sign. B 41/3, nefol.
30. B. Bernau, Plaňany s okolím. Praha 1896, s. 20.
31. Např. roku 1740 zde proběhlo 11 křtů (6 z Bylan a 5 ze Lstiboře), ovšem některé z nich udělili misijní kněží, kteří zde pravděpodobně také odsloužili mši mimo zavedený pořádek.
32. SOA Praha, o. c. v pozn. 25; NA Praha, o. c. v pozn. 29 („nullus administrat sacerdos, dicunt enim, hi liberam habere electionum“).
33. SOA Praha, o. c. v pozn. 25.
34. NA Praha, o. c. v pozn. 26.
35. Tamtéž.
36. Tamtéž a znovu na fol. 52.
37. NA Praha, o. c. v pozn. 29. Doslova vizitátor uvádí: „*Originem versus aedificata, supra chorum clericalem fornicatum turrim scandulis tectam habet, in qua duae campanae, una fracta, altera bona benedicta, asservantur. De reliquo haec capella scandulis tecta est et in duabus partibus ruptus murus ruinam minatur, non est dealbata nec intrinsecus nec extrinsecus, nisi quando fuerat aedificata, quae albedo majori ex parte decessit. Fenestras non ab eo bene distributas 5 habet, quoniam posterior pars tenebrosa est, praeter fornicem super altare de caetero tabulata aparet, pavimentum lateribus stratum et octo sedilia habet. Vestibulum ab aquilone ante portam capellae structum lateribus habet.*“
38. Jeden ze dvou zvonů byl puklý a z tohoto důvodu byl podle dedikačního nápisu přelit roku 1673 v dílně Bedřicha Michaela Schönfelda ve Starém Městě pražském, dostal jméno Jan a dochoval se dodnes. Druhý (roku 1671 funkční) zvon byl přelit roku 1771 a dostal jméno Marie (byl rekvírován v 1. světové válce).
39. Viz K. Horníčková – M. Šroněk ed., Umění české reformace (1380–1620). Praha 2010, např. s. 153–155.
40. Doslova „*Ossarium. Sub frontispicio ecclesiae junctum, rimosum et in duabus partibus ruptum, in quo prae multa ossa servantur, habetur [sic] intus in cemiterio. Pro non baptisatis extra cemiterium locus.*“
41. SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, spisové odd. Dominicalia, k. č. 422, složka 248.
42. NA Praha, APA 1, sign. B 14/3, fol. 104.
43. SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, i. č. 343, passim.
44. Čtyři z nich jsou v majetku římskokatolické farnosti Český Brod doposud, dnes uloženy ve farním depozitáři.
45. Tabernákl se skládá z podstavce ozdobeného aliančním erbem donátorů, vlastního svatostánku a dvou postranních rozvilin. V lednu 1912 se dostal darem do sbírek Podlipanského muzea (sign. CB 22967). Ještě v 60. letech 20. století se ovšem z celku ve sbírkách muzea nacházely i další dvě přední rozviliny a hlava andělíčka, od 70. let 20. století stopa po těchto částech mizí.
46. Vévodkyně Marie Terezie Savojská se narodila roku 1694 do rodiny knížete Jana Adama I. a Edmunda z Ditrichštejna jako jejich osmé

- dítě ze třinácti. Původně měli otcův majetek zdědit její dva starší bratři, kteří ovšem náhle zemřeli těsně před svatbou. Marie Terezie tak zdědila lichtenštejnská panství ve středních Čechách (Kostelec nad Černými lesy, Škvorec a Uhřetěves). Především díky horečné diplomatické aktivitě byl pro Marii Terezii během roku 1713 domluven sňatek se synovcem slavného vojevůdce prince Evžena Savojského, vévodou Tomášem Emanuelem Savojsko-Carignanským. Marie Terezie žila životem barokní aristokratky, obklopená dokonalým luxusem. Osud jí však změnila řada tragických událostí – roku 1729 zemřel na neštovice její manžel, roku 1734 zemřel patrně na tyfus i její jediný syn Evžen. O tři roky později pak umírá i Tereziina matka. Vévodkyně Marie Terezie Savojská tak zůstala bez jakéhokoli blízkého rodinného příslušníka. Těžká životní situace ji postupně přivedla k zásadní osobnostní změně. Začala se výrazně angažovat v osobní (!) vrchní správě svých panství a také se v duchu barokní zbožnosti věnovat charitativní činnosti. Za její vlády byly zásadně přestavěny a vybaveny prakticky všechny kostely na zdejších panstvích. Založila i několik špitálů pro chudé opuštěné poddané nebo fond, ze kterého měla být poddaným poskytována pomoc v případě požáru, krupobití a jiných živelných pohrom. Ještě za hladomoru v letech 1770–1771 nechala osobně otevřít pro své poddané panské sýpky. Zemřela ve Vídni 20. února 1772 a byla pohřbena v chrámu sv. Štěpána. Ve své závěti všem svým poddaným odpustila veškeré dluhy do vrchnostenské pokladny. Za to ustanovila povinnost kněží na svých panstvích pravidelně se modlit za spásu její duše. Veškerý majetek odkázala svému vzdálenému příbuznému, knížeti Františku Josefovi z Lichtenštejna, hlavě rodu Lichtenštejnů. K její činnosti v oblasti podpory sakrálních staveb viz *P. Oulíková*, Reorganizace farní správy, stavby kostelů a jejich zařízení, in: *P. Oulíková ed.*, Marie Terezie vévodkyně Savojská a české země. Praha 2019, s. 120–188.
47. SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, Protokol došlých reskriptů (1762–1766), i. č. 1999, fol. 523.
 48. Tamtéž, fol. 572v.
 49. NA Praha, APA 1, sign. D 37, k. č. 1450.
 50. SOA Praha, o. c. v pozn. 28, k. č. 429, složka 264.
 51. SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, Počet záduší bylanského kostela (1758–1842), i. č. 315, nefol.
 52. NA Praha, o. c. v pozn. 49.
 53. SOA Praha, o. c. v pozn. 51.
 54. Tento významný místní stavitel žil v Říčanech a v celém zdejší kraji po něm a jeho otci Tomášovi zbylo dodnes mnoho staveb a přestaveb – ještě s otcem přestavěl kostel Nanebevzetí Panny Marie ve Lstiboři a kostel Zvěstování Panny Marie v Plaňanech, v letech 1752–1757 už samostatně vedl přestavbu zámku v Kostelci nad Černými lesy (podle projektu J. Jägera) a předzámčí (podle projektu A. Haffeneckera), podle návrhu svého otce postavil kostel Narození Panny Marie v Poříčanech, je realizátorem stavby radnice v Říčanech, přestavby kostelů sv. Gotharda v Českém Brodě a sv. Markéty v Praze-Královicích; *P. Vlček*, Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách. Praha, 2004, s. 89.
 55. SOA Praha, o. c. v pozn. 28, k. č. 429, složka 264.
 56. *J. Skopec ed.*, Paměti Františka J. Vaváka, souseda a rychtáře Milčického z let 1770–1816. Kniha první. Část I. (1770–1780). Praha 1907, s. 25.
 57. SOA Praha, o. c. v pozn. 28, složka 375.
 58. SOKa Kolín, ŘKFÚ Lstiboř, neuspořádáno, *Inventar der Kirche und Pfarre zu Lstiboř und der filial-Kirche zu Billan ... 25. Februar 1839*.
 59. SOKa Kolín, ŘKFÚ Lstiboř, neuspořádáno, Inventář záduší 1881.
 60. Např. Ignác (III.) Pořezínský ze Steinlöweny nechal roku 1856 na svůj náklad vymalovat kostel a opravit kazatelnu, Římskokatolická farnost Český Brod, farní kronika Lstiboř (1836–2004), nefol., rok 1856 a 1862.
 61. Tři náhrobky s doposud čitelnými německými nápisy z 1. poloviny 19. století se „in situ“ nacházejí dodnes; písemně doložený náhrobek purkrabího Ignáce Pořezínského († 1788) se nezachoval.
 62. Římskokatolická farnost Český Brod, o. c. v pozn. 60, nefol.
 63. SOKa Kolín, o. c. v pozn. 59.
 64. Tehdejší Lstibořský farář Hynek Matějovský ve farní kronice okomentoval starý oltář z roku 1772 takto: „*nebylo to nic než trocha prken špatně hoblovaných a chudě natřených*“. Ještě předtím, roku 1879, byl z oltáře odstraněn původní barokní obraz sv. Bartoloměje a nahrazen současným od Adolfa Liebschera. Do nového oltáře byly roku 1904 uloženy ostatky římských mučedníků Valentina, Maxima (patrně původní ostatky, které měl kostel už roku 1655), Fortunata a Deodata, převážně z 3. století – obecně se neví, že v Bylanech je uložen malý kousek ostatků sv. Valentina, jehož svátek se celosvětově slaví 14. února.
 65. Římskokatolická farnost Český Brod, o. c. v pozn. 60, nefol.
 66. Tamtéž.
 67. Zatím poslední drobné úpravy interiéru byla výmalba kostela v roce 2004 a instalace barvotiskové křížové cesty z konce 19. století, původně z nedalekého kostela sv. Havla ve Štolmíři (2009).
 68. Později ještě do Bylan zavítal na vizitaci v roce 1983.
 69. Např. Podlipanské muzeum v Českém Brodě, sign. CB 15650, nebo zmíněná pozůstalost Vojtěcha Kopeckého.
 70. Podobně, jen o něco větší, použil stavitel Budil na západní i východní straně kostela Nanebevzetí Panny Marie v sousední Lstiboři a stejné rozvržení západního průčelí, jen s náročněji řešeným štítem, u kostela sv. Markéty v Kralovicích.
 71. Sanktuářové výklenky, obvykle na severovýchodní straně presbytáře a určené pro bezpečné uchování liturgické nádoby s posvěcenými hostiemi, se přestaly zřizovat po Tridentském koncilu (1543–1565). Úlohu sanktuáře převzal svatostánek (tabernákl), umístěný obvykle v popředí hlavního oltáře.
 72. V Památkách středních Čech byly publikovány dva příspěvky týkající se barokních kostnic: *V. Jesenský*, Kostnice ve Všeradicích a barokní kostnice ve středních Čechách, *Památky středních Čech* 10, č. 1, 1996, s. 21–36; *týž*, Barokní kostnice ve středních Čechách (2. část), *Památky středních Čech* 10, č. 2, 1996, s. 20–51.
 73. *K. Kibic ml.* – *V. Vaněk*, o. c. v pozn. 4, s. 99–110.
 74. *K. Kibic ml.* – *E. Kovalda*, Stavebně historický průzkum kostela sv. Václava v Chotusicích. 2023/08, rkp. uložen v archivu NPÚ ÚOP středních Čech v Praze.
 75. *K. Kibic ml.*, Středověká venkovská sakrální architektura na Čáslavsku. Praha 2010, s. 111–116.
 76. Tamtéž, s. 63–67.
 77. *K. Kibic ml.* – *V. Vaněk*, o. c. v pozn. 4, s. 331–336.
 78. K tomu *K. Kuča*, České, moravské a slezské zvonice. Praha 2001 (2. vydání).
 79. K tomu *K. Kibic ml.*, Kvádrové zdívo kostela v Tismicích, in: *Dějiny staveb* 2011. Sborník příspěvků z konference Dějiny staveb 2011, Plzeň 2012, s. 15–27.
 80. Minimálně jižní věž měla po vypálení kostela v roce 1420 vážně narušenou statiku, viz *V. J. Mrvík*, o. c. v pozn. 10.
 81. Např. *J. Purš* – *M. Kropilák*, Přehled dějin Československa I/2. Praha 1982, s. 125–127.
 82. *K. Kibic ml.*, o. c. v pozn. 4.
 83. *V. Hájek* – *V. J. Mrvík*, o. c. v pozn. 17.
 84. *K. Kibic*, K otázce středověkých kostelních lodí otevřených do podšestří, in: *Sborník 10: Sakrální architektura* (R. Kuprová – K. Podroužek ed.). Sborník příspěvků z 10. specializované konference stavebněhistorického průzkumu uspořádané 7.–10. června 2011 v Jindřichově Hradci, Praha 2012, s. 160–166.

St Bartholomew's Church in Bylany, with the Choir Tower and Cemetery

The text summarises new findings from the archival survey and research of the structure. The originally Gothic church with a rectangular presbytery, the type that was being built in the region in the second half of the 13th century, was rebuilt and extended to the west during 1769–1771. Its Late Baroque form has remained except for partial modifications (the sacristy and staircase). The tower above the rectangular choir (presbytery) is of special interest. Choir towers are rare in Bohemia, and as substantiated by previous research, they are almost always linked to the activities of the Cistercian Monastery at Sedlec near Kutná Hora in the region. Bylany, however, does not fall within its sphere. The choir tower in Bylany does not come from the Middle Ages, but the bell frame as well as construction details provided evidence that its construction preceded the Late Baroque reconstruction of the church. According to the dendrochronological analysis, the beams for the bell frame were made of trees felled at the turn of 1558/1559. The entire tower extension above the presbytery dates from that time. The tower could be accessed from the nave attic, and its first storey above the bell frame was probably unlit. Earlier masonry has remained on that level, above the presbytery vault. It was plastered, and a clay plaster with straw was discovered under the plaster in the northeastern corner. This suggests that there was a storey-like space above the presbytery before the tower construction which, among other things, may indicate a storage of agricultural products. That implies that there was an earlier tower before the surviving one. The archival sources from the time reveal special attention paid to the church by the family of local hereditary reeves, the Trojans of Bylany (and Rossfeld) from the late 16th century, who lived in a fortress located in the farmstead below the church. In 1630, two or three bells were listed among the church furnishings. The foundations of today's mortuary by the gate on the northeastern side of the cemetery may date from that period; a historical photograph documents a plaster with engraved and painted corner ashlar on the façade which can be dated from the 16th–17th centuries.

Fig. 1: Bylany (Kolín District) on the imperial imprint of the stable cadastre plan from 1841 (original in the Central Archives of Land Surveying and Cadastre, ČÚZK in Prague).

Fig. 2: Bylany, St Bartholomew's Church, northwestern view (photo by V. J. Mrvík, 2020).

Fig. 3: Bylany, St Bartholomew's Church, southeastern view. Condition after façade repairs, September 1987 (photo by P. Vácha, photo archive of the NPÚ ÚOP SČ in Prague).

Fig. 4: Bylany, St Bartholomew's Church, Gothic portal uncovered on the northern side of the nave during the 1982 repair. Originally, the portal was under a more eastern window, see the marking in the layout (fig. 7). According to the photo, it was simply profiled, perhaps only with a bevelled edge (Podlipanské museum v Českém Brodě, subcollection of photographs).

Fig. 5: Bylany, St Bartholomew's Church on a construction plan from 1769. The surpassing height of the tower is of interest, but it is probably only a result of the sloppiness of the drawing. The sunken corners do not correspond to the real situation.

The motif of painted letter ornaments on pilaster heads catches attention (SOA Prague, o.c. in note 50).

Fig. 6: Bylany, St Bartholomew's Church in a photograph from before 1904 (Podlipanské museum v Českém Brodě, the estate of Vojtěch Kopecký).

Fig. 7: Bylany, St Bartholomew's Church, ground plan with the marking of building phases: Gothic masonry (red), probably before 1300; Late Baroque reconstruction (light brown), 1769–1771; construction adjustments (light yellow), 1904; (localisation, drawing, and time specification by K. Kibic, 2024).

Fig. 8: Bylany, interior of St Bartholomew's Church, condition in September 1987 (photo by P. Vácha, photo archive of the NPÚ ÚOP SČ in Prague).

Fig. 9: Bylany, St Bartholomew's Church, longitudinal section with the marking of building phases: Gothic masonry (red), probably before 1300; Late Baroque reconstruction (brown), 1769–1771 (and an older bell from 1673); construction adjustments (light yellow), late 19th century and 1904; (localisation, drawing, and time specification by K. Kibic, 2024).

Fig. 10: Bylany, St Bartholomew's Church, a bell from 1673 and a bell frame dated 1558/1559d (photo by K. Kibic, 2022).

Fig. 11: Bylany, St Bartholomew's Church, the attic above the nave, view towards the western gable (photo by K. Kibic, 2022).

Fig. 12: Bylany, St Bartholomew's Church, truss structure above the nave, condition before repair, February 2022, view towards the east (photo by K. Kibic).

Fig. 13: Bylany, St Bartholomew's Church, view of the tower masonry from the nave attic (photo by K. Kibic, 2024).

Fig. 14: Bylany, St Bartholomew's Church, photogrammetry of the western and northern walls of the tower's storey (processed in the Agisoft Metashape programme, K. Kibic, 2024).

Fig. 15: Bylany, St Bartholomew's Church, photogrammetry of the eastern and southern walls of the tower's storey (processed in the Agisoft Metashape programme, K. Kibic, 2024).

Fig. 16: Bylany, ashlar at the northeastern (?) corner of a mortuary (photo by V. Kopecký, 1967; Podlipanské museum v Českém Brodě, the estate of Vojtěch Kopecký).

Fig. 17: Bylany, the eastern part of the cemetery with St Bartholomew's Church and the mortuary. The dating of the enclosure wall and the mortuary is approximate. We assume that the oldest parts of the mortuary may date back to the turn of the 16th and 17th centuries. The age of the cemetery wall is estimated to the 19th century, but some parts might be older (localisation, drawing, and time specification by K. Kibic, 2024).

Fig. 18: Bylany, the mortuary by St Bartholomew's Church, condition in September 1987 (photo by P. Vácha, photo archive of the NPÚ ÚOP SČ in Prague).

Fig. 19: Bylany, the mortuary by St Bartholomew's Church, current condition (photo by K. Kibic, 2024).

Fig. 20: Časlavice (Třebíč District), the mortuary with a sgraffito (?) decoration near St Martin's Church. There may be a considerable number of similarly old buildings near vernacular churches, many of which may not be very conspicuous (photo by K. Kibic, 2014).